

El-Hurûc Mine'l-Hilâf Kâidesi ve Şâfiî Mezhebinde Uygulanması
The Principle of al-Khuruġ Minal Khilaf and Its Application in Shafii Sect

Muhammet BAĞÇIVAN

Arş. Gör., Muş Alparslan Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, İslam Hukuku Ana Bilim Dalı
Research Assistant, Muş Alparslan University, Faculty of Islamic Sciences, Department of Islamic
Law, Muş/Turkey
m.bagcivan@alparslan.edu.tr
ORCID: 0000-0002-6624-5620

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Date Received: 05 Kasım / November 2020
Kabul Tarihi / Date Accepted: 20 Aralık / December 2020
Yayın Tarihi / Date Published: 31 Aralık / December 2020
Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık / December
DOI: 10.47145/dinbil.821949

Bu makale, “Şâfiî Mezhebinde el-Hurûc Mine'l-Hilâf Kâidesinin Uygulanması” başlıklı doktora seminerimizin düzenlenmiş halidir.

Atıf / Citation: Bağcivan, Muhammet. “El-Hurûc Mine'l-Hilâf Kâidesi ve Şâfiî Mezhebinde Uygulanması / Al-Hurûc Minel-Khilaf and Its Application in Shafii Sect”. *Din ve Bilim - Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 3/2 (Aralık 2020): 97-120. doi: 10.47145/dinbil.821949

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/dinbil> | **mailto:** dinbil@alparslan.edu.tr

Copyright © Published by Muş Alparslan Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi /
Muş Alparslan University, Faculty of Islamic Sciences, Muş, 49250 Turkey.

Bütün hakları saklıdır. / All right reserved.

Öz

“Fakihin, şer’î bir meselenin hükmünde kendinden farklı bir sonuca ulaşan bir diğer fakihin görüşüyle - kendi benimsediği hükmü ihlal etmeden- amel etmesi” şeklinde tanımlanabilecek *el-hurûc mine’l hilâf*, fıkıh geleneğinde farklı fikirlere karşı hoşgörüyü ifade eden önemli kâidelerden biridir. Bu çalışmada *el-hurûc mine’l hilâf* hakkında bilgi sunulması ve Şirbînî’nin *Muğnî’l-Muhtâc* adlı eserinde söz konusu kâidenin uygulandığı meselelerin tespit ve tahlili amaçlanmaktadır. Bu bağlamda hurûc mine’l hilâfın mahiyeti, ilgili kavramlar, hilâf çeşitleri ve kâidenin uygulanması için gereken şartlar irdelenmiştir. İlkenin pratiğini yansıtmaları için *Muğnî’l-Muhtâc*’da hurûc mine’l-hilâfın uygulandığı konulardan temsil gücü yüksek olduğuna inanılan başlıca meseleler tahlil edilmiştir. *Muğnî’l-Muhtâc*’da hurûc mine’l-hilâfın tatbik edildiği meseleler ibâdât, muâmelât ve ‘ukûbât başlıkları altında incelenmiştir. İbâdet konusunda bu kâidenin daha fazla uygulandığı ve hurûc mine’l-hilâfın uygulanmasına “efdal/daha faziletli”, “evlâ”, “müstehap”, “mendûp” ve “sünnet”; terkedilmesine ise “hilâf-ı evlâ” ve “mekruh” hükümlerinin verildiği görülmüştür. Nitekim bazı meselelerde hilâfa riâyet edilmemesi durumunda hilâfın söz konusu olduğu fiilin tekrar yapılması gerektiği belirtilmiştir. Ancak bunu yapmak vacip değil; müstehap görülmüştür. Bununla birlikte müçtehidin zannına göre sahih sünnete ters düşen ve yine onun mezhebine göre mekruh ya da haram olan bir fiilin yapılmasına neden olması halinde hilâfa riâyet edilmediği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Fıkıh, Şirbînî, *Muğnî’l-Muhtâc*, Hilâf, İhtiyât, Hoşgörü.

Abstract

Al-khuruĵ minal khilaf which can be defined as "the faqih’s acting with the view of another faqih who has reached a conclusion different from his in the hukm of a shariah issue" -without violating the hukm he himself has adopted-" is one of the important kaidahs that express tolerance towards different ideas in the fiqh tradition. In the study, it is aimed to present information about *al-khuruĵ minal khilaf* and to identify and analyze the issues in which the aforesaid kaidah is applied in Şirbînî’s work *Mughnî’l-Muhtâc*. In this context, the nature of khuruĵ minal khilaf, the types of the khilaf, the concepts it is related to and the conditions required for the practice of the principle are examined. To reflect the practice of the principle in *Muğnî’l-Muhtâc*, the main issues that are believed to be highly representative of the subjects in which khuruĵ minal khilaf is applied have been analyzed. In *Mughnî’l-Muhtâc*, the issues in which khuruĵ minal khilaf is applied are examined under the titles of ibadat, muamalat and uqubat. It has been observed that this kaidah is applied more in the subject of ibadah and the ahkam of "aftal/ more virtuous", "awlâ", "mustahabb", "mandub" and "sunnah" were given on the practice of khuruĵ minal khilaf while the ahkam on its being abandoned are "khilaf al awla" and "makruh". As a matter of fact, it has been stated that if the khilaf is not obeyed in some issues, the act in which the khilaf is in question must be repeated. However, it is not wajib to do this; it is considered "mustahabb". Moreover, it has been determined that if it causes causes an act contrary to the sound sunnah in accordance with the zan of the mujtahid and which is makruh or haram according to his madhhab, the khilaf is not followed.

Keywords: Fiqh, Şirbînî, *Mughnî’l-Muhtâc*, Khilaf, Precaution, Tolerance.

Giriş

İnsan; düşünen, üreten ve hemcinslerinden birçok açıdan farklı özellikler taşıyan bir canlıdır. Buna ilişkin olarak bireysel bağlamda zekâ, yetenek, idrâk, huy, seciye ve tabiat açısından da diğer insanlardan farklıdır. Dolayısıyla olaylar ve olgular üzerindeki düşünce farklılığının insanlık tarihi kadar eskiye dayandığını söylemek mümkündür. Aslında söz konusu husus, gariptenecek bir durum olmayıp özellikle sosyal bilimlerde sıklıkla görülmektedir. Hatta daha çok objektif veriler kullanan fen bilimlerinde bile kimi zaman uzmanlar arasında görüş ayrılıkları meydana gelmektedir. Bu nedenle fukahâ arasındaki görüş ayrılıklarının da abes karşılanmaması gerekir.

İnsanın hem uhrevî hem de dünyevi saadetini gaye edinen İslâm, doğumundan itibaren hayatının her safhasında ona yol göstermektedir. Bu anlamda fıkıh ilmi de insan hayatında yaşanmış ya da yaşanabilecek meselelerin hükmünü belirlemeye ve açıklamaya çalışmaktadır. İnsan

hayatındaki olayların sayılamayacak kadar çok olduğu göz önünde bulundurulduğunda bunların hükümleri hakkındaki görüş ayrılıklarının sayısı mâkûl karşılanabilir.

İslâm tarihinde meseleler hakkındaki görüş farklılıkları vahiy dönemine kadar uzanmaktadır. Ancak bu dönemde Rasûlullah (s.a.v.), hayatta olduğu için doğru ve yanlış görüşleri birbirinden ayırıyor; kimi zaman da her iki görüşe de hak veriyordu. Nitekim o, verdiği “Kim Allah’a ve Rasûlüne inanıyorsa, ikinci namazını Benî Kureyza yurdunda kılsın!” emrini yorumlayıp -vaktin çıkmaması için- ikinci namazını yolda kılanları da; yoldayken kılmayıp güneşin batımından sonra ikinci namazını Benî Kureyza yurdunda kılanları da kınamamıştır.¹ Rasûlullah’ın (s.a.v.) vefatından sonra da görüş farklılıkları meydana gelmiş fakat onun gibi teşri‘ makamında kimsenin olmamasından Müslümanlar, Kur’ân, Sünnet, icmâ‘, kıyâs gibi şer‘î delilleri nazara alarak şâz nitelenebilecek görüşlere itibâr etmemişlerdir. Bu bağlamda İmam Şâfiî (ö. 204/820), ihtilâfı iki kısımda inceleyerek bunlardan birinin haram olduğunun söylenebileceğini ancak diğeri için aynı şeyin söylenemeyeceğini belirtmektedir. Ona göre Kur’ân ve Sünnet’te kesin delillerle hükmü belirtilen bir meselede ihtilâf câiz değildir. Bununla birlikte ona göre farklı yorumlara ve kıyâsa açık olan hususlarda ihtilâf câizdir. Şâfiî, hem “temizlik” hem de “hayız” dönemi anlamına gelme ihtimali olan “kur’/قرء” kelimesini bu kısma örnek vermektedir.²

İslâm âlimleri, görüş farklılıklarının rahmet olduğunun bilincinde oldukları için Müslümanları tek bir görüş etrafında birleştirme çabasına girişmemişlerdir. İmâm Mâlik’in (ö. 179/795) *Muvatta’*’yı bir kanunnâme olarak kabul edip insanların onunla amel etmesini isteyen Harûn Reşîd’i (ö. 193/809) engellemesi, bunun bir örneği olarak zikredilebilir.³ Fukahâ, ictihâd ameliyesini Allah’ın rızasını kazanmak için yapmaktaydılar. Bazen görüşlerinin haklılığını ispat etme sadedinde yaptıkları münâzaraların, doğruyu bulmak için olanca gücünü harcayan birinin, ulaştığı sonucu savunma refleksi olarak görülmesi gerektiğini düşünmekteyiz. .

İctihâta farklı metodları kullanma, nasları anlama ve rivâyetleri kabul etme kriterlerine ilaveten içinde yaşadıkları ortam gibi birçok etken, ulemânın görüş ayrılığına düşmelerine neden olmuştur. Bununla birlikte onlar, fikir ayrılıklarına rağmen genelde birbirleriyle güzel ilişkiler kurmuşlardır. Hatta birçok fakih arasında hoca-talebe ilişkisi bulunduğu bilinmektedir.⁴ Onların birbirilerine karşı hoşgörüyü yaklaşmaları *el-hurûc mine'l-hilâf* kâidesiyle fıkha yansımıştır.⁵ Fakîhler, “Hilâftan çıkmak müstehaptır” kâidesiyle farklı görüşleri göz önünde bulundurarak Müslümanlar arasında olabildiğince uygulama birliğini sağlamaya çalışmışlardır. Bu kâide ayrıca fikhî meselelerdeki ihtilâfların uzlaşımında büyük bir rol üstlenmiştir. Çalışmada bu önemli konunun kavramsal tahlili yapılmış ve mezkûr kâidenin uygulamalarına yer verilmiştir. Buna ilaveten çalışmamızda Şâfiî mezhebinde önemli bir yere hâiz olan İmâm Nevevî’nin *Minhâcü’t-Tâlibîn*’ine yapılan şerhlerden Hatîb eş-Şirbînî’nin (ö. 977/1570) *Muğnî’l-Muhtâc* adlı eserindeki *el-hurûc mine'l-hilâf* kâidesinin uygulandığı meseleler tespit edilmeye çalışılmıştır. Fakat *Muğnî’l-Muhtâc*’taki her meselenin ele alınması çalışmanın sınırlarını aşabileceğinden söz konusu kâidenin mantalitesini yansıtabileceğine inanılan başlıca örnekler üzerinde durulmuştur.

Meseleler tahlil edilirken farklı görüşteki müctehidlerin görüşleri de araştırılmaya çalışılmıştır. Yine sadece *Muğnî’l-Muhtâc* ile yetinilmemiş diğer Şâfiî fıkıh kitaplarından da istifade edilmiştir.

¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâ’îl b. İbrâhîm b. Muğîre el-Cu’fî el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, i’tinâ, Ebû Abdillâh Abdusselam b. Muhammed b. Ömer Alluş, (Riyad: Mektebü’r-Rüşd, 1427/2006), “Megâzî”, 30 (No. 4119)

² Muhammed b. İdris eş-Şâfiî, *el-Ümm*, thk. Rif’at Fevzî Abdulmuttalip (Mısır: Dâru’l-Vefâ, 1422/2001), 1/259-263.

³ Muhammed Ebû Zehra, *İslâm’da Fıkhi Mezhepler Tarihi*, çev. Abdulkadir Şener (b.y.: Hisar Neşriyat, ts.), 302.

⁴ Bekir Karadağ, *Mısır Hanefîliği Memlûkler Dönemi Hanefî Fıkıh Düşüncesi* (Ankara: Astana Yayınları 2020), 79-84.

⁵ Hilâfa riayet veya ihtilâftan kurtulmanın fukahânın hoşgörü tavrını yansıttığına dair bk. Yusuf Eşit, “Fikhî hükümlerin Kat’î ve Zannî Ayırımının İslam Medeniyetindeki Hoşgörü Kültürüne Katkısı”, *Eleştiri ve Tahammül Ahlakı*, ed. Mahsum Aytepe-Teceli Karasu (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019), 3/422-423.

El-hurûc mine'l-hilâf kâidesi ve ilgili olduğu kavramlar hakkında bilgi verilmesi ve *Muğnî'l-Muhtâc'* ta bu kâidenin tatbik edildiği meselelerinin tespit edilmesi çalışmanın hedefleridir.

1. İslam Hukukunda El-Hurûc Mine'l-Hilâf Kâidesi

1.1. El-Hurûc Mine'l-Hilâf Kâidesi'nin Mâhiyeti ve Önemi

El-hurûc mine'l-hilâf kavramı, mastar olan iki isim ve bir harfi cer olmak üzere üç kelimededen oluşmaktadır. “Hurûc/خروج” kelimesi “harace/خرج” fiilinin mastarıdır ve “girmek” anlamındaki “dehale/دخل”nin zıttı olup, “çıkma” anlamına gelmektedir.⁶ “Hilâf/خلاف” ise “hâlefe/خالف” fiilinin mastarı olup “muhâlefet etme, farklı davranma” gibi birçok anlamı içermektedir.⁷ Bu açıdan aynı kökten türeyen “ihtilâf” ile aynı anlama gelmektedir.⁸

Bir usûl terimi olarak *hurûc mihe'l-hilâfî*; “fakihin, şer’î bir meselenin hükmünde kendinden farklı bir sonuca ulaşan bir diğer fakihin görüşüyle -kendi benimsediği hükmü ihlal etmeden- amel etmesi” şeklinde tanımlamak mümkündür. Tanımda “kendi ulaştığı hükmü ihlal etmeden” ifadesini özellikle vurgulama ihtiyacı hissetmekteyiz. Zira *hurûc mine'l-hilâf* kâidesi, -istisnâlar hariç tutulursa- müçtehidin kendi ulaştığı görüşe zıt olmayan durumlarda dikkate alınmaktadır.

Nevevî'nin (ö. 676/1277) belirttiğine göre âlimler, icmâ edilen meselelere aykırı olan görüş ve fiillere tepki gösterirken, ihtilâflı olan konularda ise bunu yapmazlar. Zira muhakkik âlimlerin çoğunluğuna göre, her müçtehid isâbet etmiştir. Diğer bir görüşe göre ise mezkûr görüşlerden biri doğru olup diğerleri yanlıştır ancak yanlış olan görüş malum olmadığından günah kaldırılmıştır. Bununla birlikte herhangi bir âlimin insanları hilâftan çıkmaya yönlendirmesi hoş görülen bir durumdur. Nitekim âlimler, sâbit olan bir sünnete aykırı olmama ve başka bir hilâfa düşmeme şartıyla hurûc mine'l-hilâfa teşvik etme hususunda hemfikirdirler.⁹ Ancak hilâfa riayet, içtihadı açık meselelerde müstehaptır.¹⁰ Bu nedenle kesin (ya da kesine yakın) delillere aykırı olarak öne sürülmüş şâz görüşler dikkate alınmaz.

Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071) de müftülerin iki farklı fetva vermesi halinde fetva isteyen kişinin –mümkünse- ihtiyât ve el-hurûc mine'l-hilâf nedeniyle iki fetvayı cem’etmesi gerektiğini söylemiştir.¹¹ Bu durum “Hilâftan çıkmak müstehaptır” kâidesiyle ifade edilmiştir.¹² Bunun yanı sıra hilâfa riâyet edilmemesinin günah olmadığı fakat yapılması durumunda sevap kazanılacağı ifade edilmiştir.¹³ Bu bağlamda İmâm Şâfiî'nin hilâfa riâyet ettiği bir meselede kullandığı “seviyorum/أحب”¹⁴ ifadesinden anlaşılacağı üzere hilâfa riâyet, herkesin uyması gereken bir zorunluluk olmayıp, kişisel bir tutumdur.¹⁵ Hanbelî fakih Halvefî (ö. 1088/1678) de hilâfa riâyetin vacip olmadığını fakat bazı

⁶ Muhammed Murtazâ el-Hüseynî ez-Zebîdî, *Tâcu'l-ârûs min cevâhiri'l-kâmûs*, thk. Abdussettâr Ahmed Ferrâc vd. (Kuveyt: Matba'atu Hukûmeti Kuveyt, 1385/1965), “ha-ra-ce”, 5/508.

⁷ Zebîdî, *Tâcu'l-ârûs*, “ha-le-fe”, 23/274.

⁸ Ali İhsan Pala, *İslam Hukukunda İhtiyat İlkesi* (Ankara: Fecr Yayınları, 2009), 25.

⁹ Muhyiddîn Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *Sahîhu Müslim bi şerhi'n-Nevevî* (b.y.: el-Matba'atu'l-Mısriyye bi'l-Ezher, 1347/1929), 2/23.

¹⁰ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî vd. *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb*, thk. Muhammed Necîb el-Mutî'î (Cidde: Mektebetü'l-İrşad, ts.), 3/196.

¹¹ Ebûbekr Ahmed b. Ali b. Sâbit el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fakîh ve'l-mütefakkîh* (Riyâd: Dâru İbnî'l-Cevzî, 1417/1996), 2/428.

¹² Celâlüddîn Abdurrahman es-Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâir fi kavâ'id ve furû'î'ş-Şâfi'iyye* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1983/1403), 137.

¹³ Tâcuddîn Abdulvehhâb b. Ali b. Abdilkâfi es-Sübkî, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*. thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd-Ali Muhammed Muavvaz (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1411/1991), 1/111; Şemsuddîn Muhammed b. Muhammed el-Hatîb eş-Şirbînî, *Muğnî'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'âni elfâzi'l-Minhâc*, thk. Ali Muhammed Muavvaz-Âdil Ahmed Abdulmevcûd, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1421/2000), 4/253.

¹⁴ Bkz. Şâfiî, *el-Ümm*, 2/88-89.

¹⁵ Bedruddîn Muhammed b. Bahâdır eş-Şâfiî/ez-Zerkeşî, *el-Mensûr fi'l-kavâ'id*, thk. Teysîr Fâik Ahmed Mahmûd (Kuveyt: Vizâretü'l-Evkâf ve'ş-Şuûni'l-İslâmiyye, 1404/1985), 6/265.

yerlerde müstehap olduğunu ifade etmiştir.¹⁶ Buna göre kişinin kendi mezhebine uyararak yaptığı fiil sahihtir fakat diğer görüşlere de mümkün mertebe riâyet etmesi güzel görülmüş ve teşvik edilmiştir.¹⁷

Bazı muhakkik âlimler, hakkında sünnetten delil bulunmayan bir meseleye bu kâide nedeniyle *evleviyyet* ve *efdaliyyet* hükmünün verilmesini problemlili görmüşlerdir. Tâcuddîn es-Sübkî (ö. 771/1370) bu görüşte olanlara karşı “*evleviyyet* veya *efdaliyyet* hükmünün, o konuya özel vârid olan bir nass nedeniyle değil; ihtiyâtı ve tehlikeli şeylerden uzak durmayı tavsiye eden nasslar nedeniyle olduğu” cevabını vermiştir. Bu nedenle o, helal olduğuna inandığı halde haram olduğunu söyleyen âlimler de olduğundan dolayı satranç oynamayı terkedenin güzel ve vera‘a uygun davrandığını ifade etmiştir.¹⁸ Ancak bu kâide, ihtilâfın olduğu her meselede uygulamaya konulamaz. Söz konusu kâidenin uygulanması bazı şartlara bağlıdır. Bu şartlar şu şekilde sıralanabilir.

1. Kâide uygulanırken, başka müctehidlerin hilâfına düşülmemelidir.¹⁹ Söz gelimi, Şâfiî mezhebine göre vitir namazının iki rekât kılınıp selam verildikten sonra ayrıca bir rekât şeklinde (fasletilerek) kılınması, üç rekâtı bir selamla (vasledilerek) kılınmasından daha faziletlidir. Bu meselede Ebû Hanîfe'nin (ö. 150/767) hilâfı dikkate alınmaz. Zira Ebû Hanîfe'ye göre üç rekâtı birlikte kılmak vacipken; İmâm Malik ise faslederek kılmamanın vacip olduğu görüşündedir.²⁰ Şâfiî mezhebinde de faslederek kılmak daha faziletli olduğundan bu görüşle uyumlu olan İmâm Mâlik'in içtihadı, Ebû Hanîfe'ninkine öncelenmiştir.

Şâfiî fakih Rûyânî (ö. 502/1108), bazı meselelerde ihtiyât gerekçesiyle hilâftan çıkılmaya çalışıldığı ama aynı tavrın neden vitir namazında gösterilmediği sorusuna “Vitir namazının fasl ile kılınması hakkında çok sayıda meşhur hadis bulunması nedeniyle Ebû Hanîfe'nin hilâfına riâyet edilmediği” cevabını vermiştir.²¹ Rûyânî'nin verdiği cevaptan, bu meselede aşağıda zikredilecek olan sahih sünnete ters düşmesi sebebiyle de mezkûr hilâftan çıkılmaya çalışılmadığı anlaşılmaktadır.

2. Kâidenin uygulanması, müctehidin zannına göre sâbit olmuş sahih bir sünnete muhâlefet²² veya mezhebine göre mekrûh olan bir şeyi yapma gibi şer'an yasaklanmış bir fiile neden olmamalıdır.²³ Bu sebeptir ki namazda rükû ve i'tidâle yapılırken ellerin kaldırılması elliye yakın sahâbîden rivâyet edildiği için Hanefîlerin bunu çok hareket sayarak namazın bâtil olmasına sebebiyet vereceği görüşü²⁴ dikkate alınmamıştır.²⁵ Yine Ahmed b. Hanbel'e (ö. 241/855) göre şek (Şa'bân ayının otuzuncu) günü havanın bulutlu olması nedeniyle Ramazan hilalinin görülememesi durumunda oruç tutmak vaciptir.²⁶ Şâfiî mezhebine göre ise şek günü nafil oruç tutmak helal değildir. Heytemî (ö.

¹⁶ Muhammed b. Ahmed el-Buhûtî/Halvetî, *Hâşiyetü'l-Halvetî 'alâ Müntehâ'l-İrâdât*, thk. Sâmî b. Muhammed b. Abdillâh es-Sukayr- Muhammed b. Abdillâh b. Sâlih el-Lüheydân (Suriye: Dâru'n-Nevâdir, 1432/2011), 2/344.

¹⁷ Bkz. Şâfiî, *el-Ümm*, 2/88.

¹⁸ Sübkî, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, 1/111-112.

¹⁹ Nevevî, *Sahîhu Müslim bi şerhi'n-Nevevî*, 2/23; Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, 137.

²⁰ Süleymân b. Muhammed b. Ömer el-Büceyrimî eş-Şâfiî, *el-Büceyrimî 'alâ'l-Hatîb* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1417/1996), 2/58. Mezhepteki müftâ bih görüş bu olmakla birlikte, bazı Şâfiî fakihleri Ebû Hanîfe'nin hilâfından çıkmayı öncelemiştir. Bkz. Nevevî vd., *el-Mecmû'*, 4/13.

²¹ Ebû'l-Mehâsin Abdülvâhid b. İsmâil er-Rûyânî, *Bahru'l-mezheb fi furû'l-mezhebi's-Şâfiî*, thk. Târik Fethî es-Seyyid (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2009), 2/319.

²² Nevevî vd., *el-Mecmû'*, 3/196; Nevevî, *Sahîhu Müslim bi şerhi'n-Nevevî*, 2/23; Şehâbuddîn Ahmed b. Hacer el-Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc bi şerhi'l-Minhâc* (Mısır: Matba'atu Muhammed Mustafa, ts.), 3/350; Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, 137; Büceyrimî, *el-Büceyrimî 'alâ'l-Hatîb*, 2/211.

²³ Kâdî Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Muhammed. b. Ahmed el-Merverrûzî, *et-Ta'lika*, thk. Ali Muhammed Muavvaz-Âdil Ahmed Abdulmevcûd (Mekke: Mektebetü Nezâr Mustafâ el-Bâz, ts.), 2/1085; Ebû'l-Abbâs Necmuddîn Ahmed b. Muhammed İbnü'r-Rif'a, *Kifâyetü'n-nebih şerhu't-Tenbîh*, thk. Mecdî Muhammed Surûr Bâsellum (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2009), 4/188; Sübkî, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, 1/112; Muhammed Emîn/İbn-i Âbidîn, *Reddül-Muhtâr 'alâ'd-Dürri'l-Muhtâr Şerhu Tenviri'l-Ebsâr*, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd-Ali Muhammed Muavvaz (Riyad: Dâru Âlemi'l Kutub, 1423/2003), 1/278-279.

²⁴ Kemâluddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd es-Sivâsî el-İskenderî/İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-kadir 'alâ'l-Hidâye şerhi Bidâyeti'l-Mübtedî*, ta'lik, Abdurrezzâk Gâlib el-Mehdî (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1423/2003), 1/452.

²⁵ Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, 137; Büceyrimî, *el-Büceyrimî 'alâ'l-Hatîb*, 2/211.

²⁶ Şemsuddîn Ebû'l-Ferec Şemsüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Ahmed b. Kudâme el-Makdisî, *Şerhu'l-kebir*, thk. Abdullâh b. Abdilmuhsin et-Turkî - Abdulfettâh Muhammed el-Hulv (Kahire Dâru'l-Hicr, 1993/1414), 7/331.

974/1567) ve Şirbînî (ö. 977/1570), Ahmed b. Hanbel'in görüşünün dikkate alınarak o gün oruç tutmanın neden müstehap görülmediği sorusunu "Çünkü biz sarîh sünnete muhâlefet eden hilâfa riâyet etmeyiz. Bu meselede de 'Eğer o gün bulutlu olursa Şa'bân ayını otuza tamamlayın!'²⁷ hadisi bulunmaktadır" cevabını vermiştir.²⁸ Dahası Hanefî mezhebine göre secdeden kalkarken bir yere dayanmamak ve celsetü'l-istirâha²⁹ yapmamak sünnet iken; Şâfiilere göre ise yapmak sünnettir. Bu nedenle, Hanefîlere göre hilâftan çıkmak için bu fiillerin yapılması mekrûh görülmüştür.³⁰ Çünkü bu durumda Hanefî mezhebine uyan kişi, kendi mezhebinde mekrûh sayılan bir eylemi yapmış olmaktadır.

3. Karşı görüşün hatalı sayılamayacak şekilde delili güçlü olmalıdır.³¹ Delilinin zayıf olması halinde karşı görüş nazara alınmaz.³² Dolayısıyla bir meselede ihtilafın olması, kâidenin uygulanması için tek başına yeterli değildir. Hilâfa riâyette gerekli olan asıl unsur, karşı görüşün delilinin güçlü olmasıdır.³³ Nitekim 'İzz b. Abdisselâm (ö. 660/1262), delillerin güçlülük dereceleri bakımından birbirine yakın oldukları ve diğer görüşün tümüyle reddedilemediği durumlarda, doğru olma ihtimaline binâen, kâidenin uygulanmasının müstehap olduğunu söylemektedir.³⁴ Zerkeşî'ye (ö. 794/1392) göre de İmam Şâfiî, kendi görüşünün doğru olduğunu düşündüğü ancak diğer görüş ya da görüşleri kesinlikle yanlışılamadığı meselelerde hilâfa riâyet etmiştir. O, İmâm Şâfiî'nin bir mesele hakkında zann-ı galible sabit olan hükmü ihlal etmeyecek tarzda hilafa riayet ettiğini ve bunların çoğunun ihtiyât ve vera' kâbilinden olduğunu ifade eder. Yine bu bağlamda Kurtubî (ö. 671/1273), İmâm Mâlik'in ihtilâflı olan her konuda hilâfa riâyet ettiğini söyleyenleri cahillik ve insafsızlıkla suçlamış ve onun karşı görüşün delilinin güçlü olması durumunda bunu yaptığını söylemiştir.³⁵ Nitekim karşı görüşün delilinin zayıflığı sebebiyle, Şâfiî mezhebinde seferî kişinin (aşırı zorlanmadan) yapabileceği durumda oruç tutmasının daha faziletli olduğu ifade edilmiştir. Bu meselede seferînin tuttuğu orucun sahih olmadığını söyleyen Davûd ez-Zâhirî'nin (ö. 270/884) görüşü dikkate alınmamıştır.³⁶ Her ne kadar Cüveynî (ö. 478/1085), muhakkik âlimlerin zâhir ehlinin hilâfını gözetmediklerini söylese de³⁷ ileride de görüleceği üzere Zâhirîlerin görüşleri bazı meselelerde dikkate alınmıştır.³⁸ Kanatimizce bunda delillerinin güçlü olması etkili olmuştur. Yine 'Atâ b. Ebî Rebâh'ın (ö. 114/732) âriye olarak alınan cariyeyle cimâ etmeyi mübâh gördüğü rivâyet edilmesine rağmen âriye aldığı câriye ile cimâ yapan kişiye had cezasının uygulanmasının vacip olduğu belirtilmiştir. Zira bu görüşün ona isnadı sahih yollarla gelmemiştir. Kaldı ki mezkûr rivâyet sahih olarak gelse bile -had cezasının uygulanmaması noktasında- zayıf bir şüphe sayılıp, cezanın uygulanmasına etkisinin olmadığı ifade edilmiştir.

Bu yöntem, sadece diğer mezhep görüşlerine karşı uygulanmamıştır, bazen mezhep içindeki farklı görüşler de zayıf delillere dayandığı için dikkate alınmamıştır. Örneğin; resim yapmanın haram

²⁷ Buhârî, "Savm", 11 (No. 1909); Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbü'rî, *Sahîhu Müslim*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beirut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1991/1412), "Sıyâm", 11 (No. 1081).

²⁸ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 3/417; Şirbînî, *Muğnî'l-muhtâc*, 2/164.

²⁹ İkinci secdeden kıyama doğrudan kalkmadan önce hafifçe oturduktan sonra kıyâma gitmek.

³⁰ İbn-i Âbidîn, *Reddül-Muhtâr*, 1/279.

³¹ Sübkî, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, 1/112; Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, 137.

³² Zerkeşî, *el-Mensûr*, 2/129.

³³ Bedruddîn Muhammed b. Bahâdîr b. Abdullah Zerkeşî eş-Şâfiî, *el-Bahrü'l-muhît fi usûli'l-fikh*, thk. Abdulkâdir Abdullah el-'Ânî (Kuveyt: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 1413/1992), 6/266.

³⁴ 'İzzeddîn b. Abdisselâm, *el-Kavâ'idü'l-kübra/kavâ'idü'l-ahkâm fi islâhi'l-enâm*, thk. Nezîh Kemâl Hammâd - Osmân Cum'a Damîriyye (Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 1421/2000), 1/370.

³⁵ Zerkeşî, *el-Bahrü'l-Muhît*, 6/265.

³⁶ Bkz. Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Said b. Hazm, *el-Muhallâ*, thk. Muhammed Münîr ed-Dımaşkî vd. (Mısır: İdâretü't-Tibâati'l-Muniriyye, 1347), 6/193 ve 247.

³⁷ Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, 137.

³⁸ Zâhirîlerin icmâ ehli oluşuna dair tartışmalar için bk. Yusuf Eşit, "Fıkıh Usûlünde İcmâ Ehliyeti Tartışmaları", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/1 (2019), 175-176.

kılınmasının nedeninin o dönemdeki insanların putlara tapılan zamana yakın olması olduğunu söyleyen Şâfiî fakihî İstahrî'nin (ö. 328/940) görüşü dikkate alınmamıştır. Ancak Zerkeşî'nin belirttiğine göre Kaffâl (ö. 417/1026), ihtiyâta uygun olması halinde delili zayıf olsa bile muhâlif görüşün dikkate alınacağını söylemiştir.³⁹ İstahrî'nin görüşünün dikkate alınmamasının ise dayandığı delilin zayıf görülmesinin yanı sıra güçlü görüşe göre haram olan bir fiilin yapılmasına sebep olması hasebiyle ihtiyâta aykırılık teşkil etmesinden kaynaklandığı söylenebilir.

4. Farklı görüşleri cem'etmenin mümkün olması gerekir. Farklı görüşlerin cem edilmesinin mümkün olmadığı durumda kişi, hilâfa riayet için râcih/güçlü/müftâ bih olduğuna inandığı görüşü terkedip mercûh/zayıf görüşle amel edemez.⁴⁰ Çünkü bu durumda kişi, zann-ı galibine göre doğru olduğuna inandığı için amel etmesi gereken görüşü terketmektedir ki; bu şekilde davranmak caiz değildir.⁴¹ Zerkeşî, Şâfiî'nin hilâfa riayet ettiği meselelerin genelinde farklı görüşlerin cem' edilmesinin mümkün olduğunu söylemiştir. Önceden de değinildiği üzere o, Şâfiî'nin bir mesele hakkında zann-ı galible sabit olan hükmü ihlal etmeyecek tarzda hilafa riayet ettiğini ve bunların çoğunun ihtiyât ve vera' kâbilinden olduğunu ifade eder.⁴² Dolayısıyla haram-vâcip gibi birbirine zıt olan hükümlerin cem' edilmesi mümkün olmadığından kişi, bağlı bulunduğu mezhebi taklit eder ya da ictihâd derecesindeyse bunlardan birini tercih eder. Söz gelimi; bazı Şâfiî âlimlerine göre imâmdan önce Fâtiha süresini okuyanın, tekrar fatihayı okuması gerekir. Diğer bir gruba göre ise Fâtiha'nın iki kere okunması namazı bâtil eder. Mezkûr iki görüşten birini benimseyenin hilâfa riayet ederek diğer görüşle de amel etmesi mümkün değildir.⁴³ Buna ilaveten İbn-i Âbidîn'in (ö. 1252/1836) getirdiği şu örnek de verilebilir; Hanefilere göre sabah namazının isfâr vaktinde⁴⁴; Şâfiîlere göre ise tağlîs⁴⁵ vaktinde kılınması sünnettir. Bu durumda iki görüşün cem' edilmesi mümkün değildir. Bu nedenle İbn-i Âbidîn'in de belirttiği gibi Hanefî mezhebini taklit eden biri, hilâfa riayet ederek sabah namazını tağlîs vaktinde kılması uygun bir yaklaşım olmaz.⁴⁶ Farklı görüşlerin cem' edilmesinin mümkün olduğu örneklere ileride yer verileceğinden burada ayrıca irdelenmeyecektir.

5. Hilâfa riayet, icmâya aykırı olmamalıdır. Nakledildiğine göre İbn Süreyc (ö. 306/918), abdestte yüzü kulaklarla birlikte yıkar; başla birlikte kulakları da mesheder ardından kulakları ayrıca meshedermiş. Böylece hem kulakların yüzden hem baştan hem de onların müstakil bir organ olduğunu söyleyenlerin hilafından çıkmaya çalışmış. O, bu şekilde icmâya aykırı davranmıştır. Çünkü bunların tümünün aynı abdestte yapılacağını söyleyen hiçbir müctehid yoktur.⁴⁷ İbn Salâh (ö. 643/1245) da İbn Süreyc'in bu şekilde hilâftan çıkmadığını, aksine tüm görüşleri bir araya getirdiğini ve hiç kimsenin bu kanaatte olmadığını söylemiştir. Ancak Nevevî'ye göre bu, icmayla mahzurlu olmayıp aksine güzel görülen bir durumdur; nitekim buna benzer birçok meselede âlimler, hilaftan ancak bunların yapılmasıyla çıkılabiliyorsa İbn-i Süreyc gibi yapmanın müstehap olduğunda ittifak etmiştir. Ona göre doğru olan, İbn-i Süreyc'in yaptığının güzel görülen bir durum olarak görülmesidir.⁴⁸ Nevevî, bu hususta onu yanlışlayanların aslında hata yaptıklarını ifade etmiştir.⁴⁹ İmrânî (ö. 558/1163) ve Nevevî'nin de ifade ettiği gibi İbn Süreyc, bunu ihtiyât nedeniyle yapmıştır.⁵⁰

³⁹ Zerkeşî, *el-Mensûr*, 2/130.

⁴⁰ Zerkeşî, *el-Mensûr*, 2/131-132; Büceyrimî, *el-Büceyrimî 'alâ'l-Hatîb*, 2/211.

⁴¹ Zerkeşî, *el-Mensûr*, 2/131-132.

⁴² Zerkeşî, *el-Bahru'l-Muhîr*, 6/265.

⁴³ Zerkeşî, *el-Mensûr*, 2/132.

⁴⁴ Ortalığın aydınlanmaya başladığı vakit.

⁴⁵ Fecr-i sâdik doğduktan sonraki ortalığın henüz ağarmadığı vakit.

⁴⁶ İbn-i Âbidîn, *Reddül-Muhtâr*, 1/279.

⁴⁷ Zerkeşî, *el-Mensûr*, 2/131.

⁴⁸ Nevevî vd., *el-Mecmû'*, 1/416-417.

⁴⁹ İmâm en-Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, thk. Züheyr eş-Şâviş (Beyrut: el-Mektebu'l-İslâmî, 1412/1991), 1/61.

⁵⁰ Ebü'l-Hüseyn Yahyâ b. Ebi'l Hayr b. Sâlim el-Yemenî el-İmrânî eş-Şâfiî, *el-Beyân fi mezhebi'l-İmami's-Şâfiî*, i'tinâ, Kâsım Muhammed en-Nurî (Beyrut: Dâru'l-Minhâc, 2000/1421), 1/130; Nevevî vd., *el-Mecmû'*, 1/417.

Bu bağlamda Zerkeşî'nin zikrettiği bu şartın, mezhebin önde gelen muhakkik âlimleri arasında tartışmalı olduğu anlaşılmaktadır.

1.2. İlişkili Kavramlar

Bu başlıkta *el-hurûc mine'l-hilâf* kâidesiyle yakın ilişkili olan “murâ'âtu'l-hilâf” ve “ihtiyât” kavramlarına değinilecektir.

1.2.1. Murâ'âtu'l-Hilâf

“Murâ'âtu'l-hilâf/مراعاة الخلاف” tamlamasındaki “murâ'ât/مراعاة”, “راعى” fiilinden türemiş olup lügatta “gözlemek, gözlemlemek, gözetmek, bakmak, kulak vermek ve korumak” gibi birçok anlamı bulunmaktadır.⁵¹ Bu bağlamda kısaca “hilâfı gözetip dikkate alma” şeklinde ifade edilebilir. Nitekim aralarındaki anlam benzerliğinden dolayı çoğunlukla “hurûc mine'l-hilâf” ile eş anlamlı olarak kullanılmaktadır.⁵² Ancak Mâlikî doktrininde bu kavram farklı bir muhtevaya bürünmüştür. Bu sebeple bazen anlam karmaşası yaşandığı görülmektedir. Söz gelimi Mâlikî fakih İbn-i Rüşd el-Cedd'e (ö. 520/1126) göre *murâ'âtu'l-hilâf*, istihsânın bir türü olup mezhepteki asıllardan biridir. O, bu kavramı şu örneklerle açıklamaktadır: Mâlikî mezhebine göre az miktardaki suya düşen necâset, suyun vasıflarını değiştirmemesi halinde temiz sayılır ve onunla abdest alınabilir. Ancak böyle bir durumda Mâlikî âlimler, mezkûr suyun necis olacağını söyleyenlerin görüşünü dikkate alarak kişinin o suyla abdest almamasını ve (başka bir su yoksa) teyemmüm yaparak namaz kılmasını; söz konusu suyla abdest alıp namaz kılmışsa ve henüz vakit çıkmamışsa namazı iade etmesi gerektiğini söylemişlerdir. Anlaşılacağı üzere bu örnek *el-hurûc mine'l-hilâf* ile örtüşmektedir. İbn Rüşd el-Cedd, bunun ardından Mâlikî mezhebine göre fâsid olduğu için feshedilmesi gereken -ancak fâsidliği hususunda âlimler arasında ittifâk olmayan- nikâh akdinin boşamayla sonlandırılması gerektiğini ve böylesi durumda mîras ve boşama hükümlerinin câri olduğunu ifade etmiştir. O, bu anlamdaki *mûrâ'âtu'l-hilâf* örneklerinin sayılamayacak kadar çok ve bilinmemesi mümkün olmayacak kadar meşhur olduğunu söylemiştir.⁵³ Bu örnek, aşağıda zikredileceği üzere Mâlikî usulünde ayrı bir anlam kazanan *mûrâ'âtu'l-hilâf* ile paralellik arz etmektedir.

Mâlikî fakih Ebü'l-Abbâs el-Kabbâb (ö. 779/1377-1378), *murâ'âtu'l-hilâf* “iki delilden her birine kendi hükmünü vermek” şeklinde tanımlamıştır. Şöyle ki, müctehid gerekli tahkikatı yaptıktan sonra kendince iki delilden güçlü olanı tercih eder ancak hala diğer delille amel etmeye meylî devam etmektedir. Bu tür meselelerde *murâ'âtu'l-hilâf*ın uygulanması güzel karşılanmıştır. Bununla birlikte başlangıçta gâlib zannına göre güçlü olan delille sabit olan (yani ercah/güçlü) görüşle amel eder. Ancak diğer görüşe (mercûh/zayıf) göre sahih olan fakat ercah görüşe göre bâtil olan bir akit veya ibadetin vukû bulması halinde müctehid, *murâ'âtu'l-hilâf*a göre hüküm verir yani ercah görüşle amel ederek mezkûr akdi feshetmez veya ibadetin bâtil olduğunu söylemez. Müctehidin zannına göre delilin kuvvetli olduğu açık olup, iki delilden birinin sıhhati ona göre kesin olması halinde ise diğer delille amel edemez ve *murâ'âtu'l-hilâf*a göre hüküm veremez.⁵⁴ Özetle böylesi bir durumda mesele vukû bulmadan önce “yasaklayıcı delil” daha kuvvetliken; vuku bulduktan sonra ise “cevâz veren”

⁵¹ Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, “ra-'a-ya”, 38/164-167.

⁵² Bkz. Ebü'l-Velîd el-Kurtubî İbn Rüşd (el-Cedd), *el-Beyân ve't-taḥşîl ve'ş-şerḥ ve't-tevcîh ve't-talîl fi mesâilî'l-Müstahrece*, thk. Muhammed Huccî vd. (Beyrut: Dâru'l-Ġarbi'l-İslâmî, 1408/1988), 1/46-47; 3/367; 4/157; Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs el-Karâfî, *ez-Zahîre*, thk. Muhammed Huccî vd. (Beyrut: Dâru'l-Ġarbi'l-İslâmî, 1994), 1/209; Zerkeşî, *el-Bahrû'l-Muhît*, 6/265-266; Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, 137; Hamevî, *Ġamzu 'uyûni'l-besâir*, 2/44; Büceyrimî, *el-Büceyrimî 'alâ'l-Hatîb*, 2/58 ve 211.

⁵³ İbn Rüşd (el-Cedd), *el-Beyân ve't-taḥşîl*, 4/157.

⁵⁴ Ebü Abbâs Ahmed b. Yahyâ el-Venşerîsî, *el-Mi'yâru'l-mu'rib ve'l-câmi'u'l-muğrib 'an fetâvâ ehli İfrîkiyye ve'l-Endelüs ve'l-Mağrib*, thk. Muhammed el-Huccî vd. (Rabât: Vizâretü'l-Evkâf ve'ş-Şuûni'l-İslâmiyye bi'l-Memleketi'l-Mağribiyye – Beyrut: Dâru'l-Ġarbi'l-İslâmî, 1401/1981), 6/388.

delil daha kuvvetli sayılır.⁵⁵ Ancak Venşerîsî'nin (ö. 914/1508) özellikle vurguladığı üzere bu kâidenin uygulanabilmesi için karşı görüşün delilinin kuvvetli olması gerekir. Bu nedenle bazı meselelerde karşı görüşün delili zayıf görüldüğünden mezkûr kâide uygulanmamıştır.⁵⁶

Bu konu, Şâtübî'nin (ö. 790/1388) verdiği şu örnekle daha da somutlaştırılabilir: Rasûlullah (s.a.v.) "Velisinin izni olmaksızın evlenen kadının nikâhı bâtıldır, bâtıldır, bâtıldır"⁵⁷ buyurduğu için bu şekilde yapılan evlilik akdi bâtıldır. Ancak zifâf gerçekleşikten sonra bu nikâhı sahih sayanların görüşleri tercih edilerek sahih bir nikâh akidindeki gibi doğan çocuğun miras ve nesep hakkı sabit olur. Nitekim ona göre hadisin devamında "Zifâf olması durumunda kadının mehir hakkı vardır" ifadesi de bu durumu desteklemektedir. Aksi takdirde taraflara zinâ etmiş gibi muamele edilmesi gerekirdi. Dolayısıyla sahih olup olmadığı hakkında ihtilaf olan nikâh akidinin zifaktan sonra bilinmesi durumunda *murâ'âtu'l-hilâf* kâidesi tatbik edilerek bu tür nikâhı sahih sayanların görüşlerine göre hüküm verilir.⁵⁸

Mâlikîlerin yorumladıkları şekliyle *murâ'âtu'l-hilâf*ın meşruiyeti hakkında ihtilâf bulunmaktadır. İbn-i Abdilber (ö. 463/1071) gibi Mâlikî fakihlerin de arasında bulunduğu âlimler *murâ'âtu'l-hilâf*ı hukukta ikilem oluşturması gibi nedenlerle kabul etmemişlerdir.⁵⁹ Bu açıdan *el-hurûc mine'l-hilâf* ile aralarında farklılık bulunmaktadır. Zira -belli şartları hâiz olması şartıyla- hurûc mine'l-hilâfın fikhî meselelerde tatbîkinin müstehap oluşunda fukahâ arasında görüş birliği varken; *murâ'âtu'l-hilâf* hakkında ihtilâf vardır. İkinci önemli farklılık ise *hurûc mine'l-hilâf*ta amel dairesi daraltılarak bir anlamda zorlaştırma varken; *murâ'âtu'l-hilâf*ta amel dairesinin genişlettilerik kolaylaştırma prensibinin uygulandığı görülmektedir. Bu durum şu şekilde açıklanabilir:

Kişinin veresiye olarak sattığı birinden aynı malı peşin olarak daha düşük bedelle satın alması anlamına gelen "'îne" satışı⁶⁰, Mâlikî mezhebine göre haramdır dolayısıyla da bâtil bir akitir.⁶¹ Şâfiî mezhebine göre ise caizdir.⁶² Mâlikî mezhebini taklit eden bir âlim, ilkin bu akdin haram ve geçersiz olduğuna hükmeder. Ancak söz konusu akit meydana geldikten sonra *murâ'âtu'l-hilâf* gereğince akdin feshedilmesinin neden olabileceği olumsuzlukları göz önünde bulundurarak Şâfiî mezhebinin verdiği cevaz hükmüne göre fetvâ verir. *Hurûc mine'l-hilâf*ta ise Şâfiî mezhebini taklit etmesine ve bu mezhepte "'îne" satışı câiz olmasına rağmen kişinin, Mâlikî mezhebinde mezkûr akdin haramlığını göz önünde bulundurarak "'îne" satışından uzak durmasının gerekliliğinin ifade edilmesi örnek gösterilebilir.⁶³ Örnekten de anlaşılacağı üzere bir diğer fark ise *murâ'âtu'l-hilâf* istihsan ve sedd-i zerâ' gibi gerekçelerle meselenin vukuundan sonra; *el-hurûc mine'l-hilâf* ise ihtiyât nedeniyle meselenin vukuundan önce uygulanmaktadır.

⁵⁵ Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed el-Lahmî eş-Şâtübî, *el-Muwâfakât fi usûli's-şerî'a*, tlk. Ebû 'Ubeyde Meşhûr b. Hasan (b.y.: Daru İbni 'Affân 1417/1997), 5/191.

⁵⁶ Ebû Abbâs Ahmed b. Yahyâ el-Venşerîsî, *Uddetü'l-burûk fi cem'i mâ fi'l mezheb mine'l-cumû' ve'l-furûk*. thk. Hamza Ebû Fâris (Beyrut: Dâru'l-Çarbi'l-İslâmî, 1410/1990), 235-236.

⁵⁷ Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevra et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir vd. (b.y.: Şirketu Mektebe ve Matba'a Mustafâ el-Bâbî el-Halebî ve Evlâdih, 1968/1388), "Nikâh", 14 (No. 1102).

⁵⁸ Şâtübî, *el-Muwâfakât*, 5/191. Şâtübî'nin *murâ'âtu'l-hilâf* düşüncesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Muharrem Kılıç, "Hukuki Görüş Ayrılıkları (İhtilâf) ve Hilâf'a Riayet (Mürââtü'l-Hilâf) İlkesi Konusunda Şâtübî'nin Yaklaşımı", *Marife Dergisi* 5/2 (Güz 2005), 55-73.

⁵⁹ Muhtâr Kavâdirî, *Murâ'âtu'l-Hilâf ve Eseruhu fi Fikhi'l-İslâmî* (İslamabad: Câmî'tü'l-İslâmîyyetü'l-Âlemiyye, Külliyyetü's-Şerî'a ve'l-Kânûn, Yüksek Lisans Tezi, 1999-2000), 105-116. *Murâ'âtu'l-hilâf*ın hüccet değeri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Fatih Orhan, "Fıkıh Usûlünde Murâ'âtu'l-Hilâf ve Hüccet Değeri", *Usûl İslam Araştırmaları* 29, (Bahar 2018), 97-122.

⁶⁰ Rûyânî, *Bahru'l-mezheb*, 4/574; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, 3/418-419.

⁶¹ Ebû'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Rüşd (el-Hafid) el-Kurtubî, *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1402/1982), 2/141-142.

⁶² Rûyânî, *Bahru'l-mezheb*, 4/574; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, 3/418-419.

⁶³ Bkz. İbn Rüşd (el-Cedd), *el-Beyân ve't-tahşîl*, 15/342; Şemsuddîn b. Muhammed b. Ebî'l-Abbâs Ahmed b. Hamza b. Şihâbidîn er-Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc ilâ şerhi'l-Minhâc* (Beyrut: Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, 1424/2003), 3/477. Mâlikî mezhebindeki *murâ'âtu'l-hilâf* ve örnekleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Muhtâr Kavâdirî, *Murâ'âtu'l-Hilâf ve Eseruhu fi Fikhi'l-İslâmî* (İslamabad: Câmî'tü'l-İslâmîyyetü'l-Âlemiyye, Külliyyetü's-Şerî'a ve'l-Kânûn, Yüksek Lisans Tezi, 1999-2000),

Her iki kâide de karşı görüşün delilinin kuvvetli olmasının gerekmesi ve hilâfın gözetilmesi dahası farklı görüşlere tahammül ve hoşgörü gösterilmesi, aralarındaki benzerlikler olarak zikredilebilir.⁶⁴

1.2.2. İhtiyât

“İhtiyât/احتياط” kelimesi, lügatta “ihtâta/احتاط” fiilinden türemiş olup, “kuşatmak, sarmak, korumak, toplamak, kesin ve güvenli olanı almak” gibi birçok anlamı ihtiva etmektedir.⁶⁵ Bir fıkıh terimi olarak ise Ali İhsan Pala tarafından “İştibaha konu olan meselede mükellefin, farz veya mendûbun lehinde, haram veya mekruhun aleyhinde olmak üzere, hükümlerin delillerini kuşatıcı ve sorumluluktan kesin çıkmasını sağlayıcı tarzda; yapmak veya yapmamak şeklinde tutum sergilemesi” şeklinde tanımlanmıştır.⁶⁶

El-hurûc mine'l-hilâf kâidesinin işletildiği yerlerde sık sık ihtiyât⁶⁷ ve onunla ilişkili olan vera⁶⁸ kavramlarına yer verildiği görülmektedir. Vera'ı “sakıncalı şeylerden sakınmak için sakıncalı olmayanlardan uzak durmak” şeklinde tanımlayan Karâfi, hurûc mine'l hilâfı verâ'dan saymıştır.⁶⁹ Örneğin; Şâfiî mezhebine göre kırâat esnasında kelimeleri art arda okumak (muvâlât), namazın rüknü olup sadece nefes alıp vermek için ara verilebilir. Kırâatı yaparken, hapşırın kişinin “Elhamdülillâh” demesi gibi namaza taalluk etmeyen zikirler muvâlata zarar verir ve dolayısıyla kişinin kırâatı baştan alması gerekir. İmâmın, kırâat yaparken tıkanıp susması durumunda (imâmın kaldığı yerden kırâate devam etmesi için) me'mûmun kırâat yapması esah görüşe göre muvalâta zarar vermez ve kişi kaldığı yerden kırâate devam eder. Fakat Şâfiî mezhebindeki esah görüşün mukâbili olan zayıf görüşe göre ise bu durum, muvâlata zarar verir ve me'mûm kıraate baştan başlamalıdır. Çünkü bu, onlara göre namazın maslahatından değildir. Bu nedenle Şirbîni, kişinin hilâftan çıkarak kıraatine yeniden başlamasının ihtiyâtın gereği olduğunu söylemiştir.⁷⁰ Yine Nevevî, kişinin hilâftan çıkarak ihtiyâta uymasının gerektiği hususları alışkanlık haline getirmesinin önemine dikkat çekmiş ve Şâfiî mezhebinde başın tümünün meshedilmesi farz olmamasına rağmen bu görüşte olan fakihler bulunması nedeniyle başın tümünün⁷¹ ve kulakların meshedilmesini, abdestte pazu ve bacakların yıkanması vb. meseleleri buna örnek vermiştir.⁷²

Örneklere de anlaşılacağı üzere ihtiyât kavramında da el-hurûc mine'l-hilâf gibi diğer görüşlerin göz önünde bulundurulması şüpheli durumlardan uzak durulması amaçlanmaktadır. Böylelikle birbirinden farklı olan görüşlerin bir arada uygulanması sağlanmaktadır. Bu bağlamda 'İzz b. Abdisselâm, şeriatın haram ve mekrûhların yapılmamasında olduğu gibi vâcip ve mendûpların yapılması hakkında da ihtiyâtı gözettiğini ifade etmektedir.⁷³ Ancak Nevevî'nin vurguladığı gibi ihtiyât ya da vera', vesvese düzeyinde olmamalıdır. Söz gelimi, bir şeyin mübâh olduğuna dair sahih bir hadis olup ona zıt bir hüküm bildiren hadis olmadığı ve bu hadisi başka bir şekilde tevîl etmek

⁶⁴ İki kâide arasındaki ilişki için bkz. Ali İhsan Pala, “Fıkıhî İhtilafların Uzlaşımına Katkısı Açısından 'Murâ'âtu'l-Hilâf' ve 'el-Hurûc mine'l-Hilâf' İlkeleri”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 14/28 (Ekim 2016), 607-609.

⁶⁵ Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Manzûr el-İrîkî el-Mısırî, *Lisânu'l-Arab* (Beyrut: Dâru's-Sâdir, ts.), “ha-ve-da”, 7/279.

⁶⁶ Pala, *İslam Hukukunda İhtiyat İlkesi*, 24.

⁶⁷ Bkz. Merverrûzî, *et-Ta'lika*, 2/1084, Rûyânî, *Bahru'l-mezheb*, 1/171; 2/319 ve 3/275; 'İzzeddîn b. Abdisselâm, *el-Kavâ'idü'l-Kübra*, 1/369; Nevevî vd., *el-Mecmû'*, 1/417 ve 9/344; Nevevî, *Sahîhu Müslim bi şerhi'n-Nevevî*, 10/63; Şemsuddîn b. Kudâme, *Şerhu'l-kebir*, 1/366; Sübkî, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, 1/111-112; Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, 137.

⁶⁸ Bkz. Nevevî vd., *el-Mecmû'*, 9/ 344; Karâfi, *el-Furûk*, 4/368; Sübkî, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, 1/111-112; Zerkeşî, *el-Bahru'l-Muhît*, 6/265.

⁶⁹ Karâfi, *el-Furûk*, 4/368.

⁷⁰ Şirbîni, *Muğni'l-muhtâc*, 1/356.

⁷¹ Ayrıca bkz. Nevevî vd., *el-Mecmû'*, 1/402; Demîrî, *en-Necmü'l-vehhâc*, 1/350; Bedruddîn Ebü'l-Fazl Muhammed b. Ebîbekir el-Esedî eş-Şâfiî /İbn Kâdî Şühbe, *Bidâyetü'l-muhtâc fi şerhi'l-Minhâc*, i'tinâ, Enver b. Ebîbekir Şeyheyî'd-Dâğîstân (Beyrut: Dâru'l-Minhâc, 2011/1432), 1/142; Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 1/232; Şirbîni, *Muğni'l-muhtâc*, 1/189.

⁷² Nevevî vd., *el-Mecmû'*, 1/465.

⁷³ 'İzzeddîn b. Abdisselâm, *el-Kavâ'idü'l-Kübra*, 1/370.

imkânsız ya da uzak bir ihtimal olması durumunda bu hadisin hilâfına hüküm verenlerin görüşleri dikkate alınmaz. Dahası onların görüşü o meselenin hükmü hakkında bir şüphe doğurmaz. Böyle bir meselede karşı görüşü dikkate almak, övülen ve teşvik edilen vera' türünden değildir. Yine delili haber-i vâhid olan ancak mübâh olduğunda ittifak olan bir mesele hakkında bir kişinin, bazı insanların haber-i vâhidi delil kabul etmemeleri nedeniyle mübah olan şeyden imtinâ' etmesi, ona göre vera'/takva değil; vesvesedir.⁷⁴

1.3. Hilâf Çeşitleri ve Dikkat Edilmesi Gereken İlkeler

'İzz b. Abdisselâm, Şâfiî mezhebinin büyük âlimlerinin, hakkında görüş ayrılığı olan meselelerde mutlak anlamda hurûc mine'l-hilâfın o konuda açmaza girmekten daha faziletli olduğunu söylediklerini ancak mutlak olarak tüm ihtilaflı konularda bu kâidenin uygulanamayacağını belirterek hilâfı şu üç kısma ayırır:⁷⁵

1. İhtilâf, bir meselenin caizliği ile haramlığı hakkında ise haramdan uzaklaşılarak hilâftan çıkmak daha faziletlidir.⁷⁶ Bu durumda haramdan kaçınmaya öncelik verilir. Çünkü haramın olduğu yerde ihtiyatlı davranmak daha uygundur.⁷⁷ Nevevî, bunu şöyle açıklamaktadır: Şâfiî mezhebine göre kesilirken besmele çekilmemiş hayvanın etini yemek mübâhken; âlimlerin çoğunluğuna göre ise haramdır. Bu nedenle besmele çekilmeden kesilen hayvanın etini yemeyerek hilâftan çıkmak vera'ın gereğidir. Ona göre bu tür yerlerde vera' nedeniyle haram olduğu söylenen bir şeyi yapmamak teşvik edilmekte ve güzel görülmektedir.⁷⁸ Yine Şâfiî mezhebine göre mütemekkin (mak'adı yere bitişmiş) şekilde uyuyanın abdesti bozulmaz. Dolayısıyla Şâfiî mezhebine göre bu abdestle namaz vb. ibadetlerin yapılması caizdir. Ancak Şâfiî âlimlerinden Büveyfî (ö. 231/846) ve Müzenî'nin (ö. 264/878) de arasında bulunduğu bazı âlimlere göre⁷⁹ bu kişinin abdesti bozulduğu için mezkûr ibadetleri yapması câiz değildir. Bu nedenle hilâftan çıkmak için mütemekkin vaziyette uyuyanın abdest alması müstehap görülmüştür.⁸⁰

2. İhtilâf, bir meselenin müstehap ile vacipliği hakkında ise söz konusu şeyi yapmak daha faziletlidir.⁸¹ Söz gelimi; Şâfiî mezhebine göre guslederken ağzı ve burnu suyla çalkalamak sünnet iken Hanefîlere ve bazı Şâfiîlere göre ise vaciptir. Bu sebeple hilaftan çıkmak için bunları terkedenin dönüp ağzını ve burnunu çalkalaması müstehap sayılmıştır.⁸²

3. İhtilâf, bir husûsun meşru/şer'î olup olmadığı hakkındaysa o fiili yapmak daha faziletlidir. Örneğin; namazda Fâtiha'nın başında besmeleyi okumak Şâfiî'ye göre vacipken; Mâlik'e göre mekruhtur. Bu durumda besmeleyi okumak daha faziletlidir. Yine Şâfiî'ye göre namazda rukûya giderken ve rükûdan kalkarken elleri kaldırmak sünnetken; Ebû Hanîfe ve bir rivayete göre Mâlik'e göre ise sünnet değildir. Bu durumda Şâfiî mezhebini taklit eden kişi, hilâfa dikkat etmeksizin ellerini kaldırır. Aynı durum güneş tutulması namazının kılınması hakkında da geçerlidir.⁸³ 'İzz b. Abdisselâm'ın zikrettiği bu şart, sarîh sünnete muhâlefet etmeme ve mezhebindeki hükmü ihlal etmeden hilâfa riâyet edilmesiyle doğrudan ilgili gibi durmaktadır. Dolayısıyla kuvvetli delillerle meşrûiyeti ispatlanmış ancak başkalarının meşrû görmediği meselelerde hilâfa riâyet edilmez.

⁷⁴ Nevevî vd., *el-Mecmû'*, 9/344.

⁷⁵ 'İzzeddîn b. Abdisselâm, *el-Kavâ'idü'l-Kübra*, 1/369.

⁷⁶ Hafîb el-Bağdadî, *el-Fakîh ve'l-mütefakkîh*, 2/428; 'İzzeddîn b. Abdisselâm, *el-Kavâ'idü'l-Kübra*, 1/369.

⁷⁷ Zerkeşî, *el-Bahru'l-Muhîr*, 6/265. Maslahat-mefsedet çatışmasında geçerli olan ilkeler için bk. Bekir Karadağ, "İslam Hukukunda Maslahat-Mefsedet Dengesi", *İslam Düşüncesi Araştırmaları*, Ed. Abdülcelil Bilgin-Yusuf Aydın (Ankara: Araştırma Yayınları, 2019), 230-235.

⁷⁸ Nevevî vd., *el-Mecmû'*, 9/344.

⁷⁹ Demîrî, *en-Necmü'l-vehhâc*, 1/270-271

⁸⁰ Demîrî, *en-Necmü'l-vehhâc*, 1/271; Şîrbînî, *Muğnî'l-muhtâc*, 1/144.

⁸¹ 'İzzeddîn b. Abdisselâm, *el-Kavâ'idü'l-Kübra*, 1/369.

⁸² Demîrî, *en-Necmü'l-vehhâc*, 1/390.

⁸³ 'İzzeddîn b. Abdisselâm, *el-Kavâ'idü'l-Kübra*, 1/369-370.

‘İzz b. Abdisselâm ‘İzz b. Abdisselâm’ın zikrettiği bu maddelerden de istifade ederek hilâf çeşitlerine ve hilâfa riâyet edilirken dikkat edilmesi gereken ilkelere şunları da eklemek mümkündür:

4. İhtilâf, bir meselenin mübahlığı ile vacipliği arasında olursa o fiili yapmak daha faziletlidir. Aslında bunun birinci kısma eklenmesi de mümkündür. Zira tek bir zıttı olması durumunda bir şeyi emretmek, aynı zamanda onun zıttından nehyetmek anlamına da gelmektedir.⁸⁴ Örneğin; Şafii mezhebine göre kişinin ikâmet ettiği yer ile Mekke arasında -yolculuk mesafesi olan- iki merhale (yaklaşık 90 km) veya daha fazla mesafe olması durumunda ona haccın farz olması için (satın alarak veya kiralarak) binek temin edebilecek gücünün de bulunması gerekir. Bu sebeple söz konusu kişinin yürüyerek hacca gitmesi vacip olmamakla birlikte mübâhtır. Fakat İmâm Mâlik’in de arasında bulunduğu bazı fakîhler, binekleri olmasa da aşırı derecede zorlanmadan yürüyerek gidebilen kişilere haccın vacip olduğu görüşünde olduğundan⁸⁵ hilâftan çıkmak için bineği olmasa da yürüyerek hacca gitmenin müstehap olduğu ifade edilmiştir.⁸⁶

Aynı durum diğer mezheplerde de görülmektedir. Örneğin; İmâm Mâlik’e göre teyemmümde “*el*”’in sınırı, bileğe kadar olup; kişinin burayı toprak veya aynı hükümde olan bir şeyle meshetmesi yeterlidir. Ancak meshin dirseklere kadar yapılmasının farz olduğu görüşünde olan âlimler de olduğundan o, henüz vakit çıkmamışsa bileğine kadar mesheden kişinin tekrar teyemmüm yapması gerektiğini söylemiştir. Ancak İmâm Mâlik, omuzlara kadar meshedilmesi gerektiği görüşünde olanların görüşünü şâz olması hasebiyle dikkate almamıştır.⁸⁷ Yine cinsel organına ya da karşı cinsin tenine dokunan veya deve eti yiyen kimsenin -abdesti bazı âlimlere göre bozulacağı için- bu durumdaki kişinin namaz kılmak için abdest alması vaciptir. Hanefilere göre ise bu durumdaki birinin abdesti bozulmamasına rağmen onlar, hilâftan çıkmak için abdest almanın müstehap olduğunu söylemişlerdir.⁸⁸

5. İhtilâf, bir meselenin mübahlığı ile mekrûhluğu arasında ise o fiilin terkedilmesi daha faziletlidir. Örneğin; ölünün gece defnedilmesi Şafii mezhebine göre câizdir. Ancak Hasan Basrî (ö. 110/728) bunu mekruh görmüştür. Bu sebeple hilâftan çıkmak için ölünün gündüz vakti gömülmesinin evlâ olduğu ifade edilmiştir.⁸⁹

6. İhtilâf, bir meselenin mekrûhluğu ile sünnet ya da vacip olması hakkında ise kişi kendi mezhebinde mekrûh kabul edilen bir fiili yapmaz; bu durumda kendi mezhebinin taklit eder. Şafii fakîh Kâdî Merverrûzî’nin (ö. 462/1069) dediği gibi hurûc mine’l-hilâfın uygulanması, kendi mezhebinde haram ya da mekruh kabul edilen bir fiilin yapılmasına neden olmamalıdır. Nitekim ona göre vitir namazının vasledilerek kılınmasında da teşehhüdün terki söz konusu olduğundan bu meselede ihtiyât gerekçesiyle hilaf gözetilmez.⁹⁰ Çünkü kişi üç rekâtı birleştirerek kıldığında birinci teşehhüd sünnet durumuna düşer ve kişi ikinci rekâtın son secdesinden sonra doğruca üçüncü rekâta kalkabilir. Hanefî mezhebinde de mezhepte mekruh kabul edilen bir durumu yapmamak şartıyla hilâfa riâyetin müstehap görüldüğü ifade edilmiştir.⁹¹

Bu konuda farklı tutumların olduğu da görülmektedir. Söz gelimi, Mâlikî mezhebinde cehrî namazlarda me’mûmun, imamın kıraatte belli bir süre susması ya da imamın sesini duymaması

⁸⁴ Zerkeşî, *el-Bahru’l-Muhîr*, 2/416.

⁸⁵ İbn Rüşd (el-Cedd), *el-Beyân ve’t-taḥşîl*, 4/10-12.

⁸⁶ Şirbîni, *Muḡnî’l-muhtâc*, 2/211.

⁸⁷ İbn Rüşd (el-Cedd), *el-Beyân ve’t-taḥşîl*, 1/46-47.

⁸⁸ Ahmed b. Muhammed el-Haneḫî el-Hamevî, *Çamzu ‘uyûni’l-besâir şerhu kitâbi’l-Eşbâh ve’n-Nezâir* (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1405/1985), 2/44.

⁸⁹ İbnü’r-Rif’a, *Kifâyetü’-n-nebih*, 5/134.

⁹⁰ Merverrûzî, *et-Ta’lîka*, 2/1085; İbnü’r-Rif’a, *Kifâyetü’-n-nebih*, 4/188.

⁹¹ Ahmed b. Muhammed b. İsmâ’il et-Tahtâvî, *Hâşiyetü’t-Tahtâvî*, tsh. Muhammed Abdulazîz el-Hâlidî, (Beyrut: Dâru Kutubî’l-İlmiyye, 1417/1998), 584.

durumunda Fâtiha'yı okuması mekruh sayılmıştır. Ancak kişinin Şâfiî mezhebinin hilâfından çıkmayı kastetmesi durumunda mekruh sayılmayacağı belirtilmiştir.⁹² Bu meselede kanaatimizce el-hurûc mine'l-hilâf ile değil; ya bazı Malîkî fakîhlerin de bu görüşte olması nedeniyle⁹³ ya da ileride değinileceği üzere Karâfî'nin tespit ettiği esaslarla uyumlu olarak fetva verildiği söylenebilir. Bu konu aşağıda ayrıntılı olarak irdelenmeye çalışılacaktır.

7. İhtilâf, bir meselenin vâcipliği ile haramlığı ya da caiz olmaması veya sahih sayılmaması hakkında ise kişi, kendi mezhebine göre vacip olanı yapar. Örneğin; Hanefî mezhebine göre Cuma namazının şehirde kılınması, sıhhat şartlarından biridir.⁹⁴ Dolayısıyla köy gibi yerlerde Cuma namazı kılınması caiz değildir.⁹⁵ Şâfiî mezhebine göre ise bir köyde Cuma namazının farz kılınmasına yönelik şartları taşıyan kırk kişi bulunması halinde onlara Cuma namazı farz olur. Öyle ki onların şehre gidip namazı orada kılınmaları durumunda farzı yerine getirmiş olurlar ancak buldukları köyde Cuma namazının kılınmamasına neden oldukları için günahkâr olurlar. Şâfiî mezhebindeki zayıf bir görüş, Ebû Hanîfe'nin görüşünü esas alarak el-hurûc mine'l-hilâf sebebiyle günahkâr olmadıklarını söylese de mezhep âlimleri tarafından bu görüşün yanlış olduğu ifade edilmiştir.⁹⁶

8. İhtilâf, bir meselenin sünnetliği ile haramlığı ya da caiz olmaması veya sahih sayılmaması hakkında ise kişi, kendi mezhebine göre sünnet olanı yapar. Önceden zikredildiği üzere Şâfiî mezhebine göre namazda rükû ve i'tidâle giderken ellerin kaldırılması sünnet olup Hanefîlerin bunu çok hareket sayarak namazın bâtil olmasına sebebiyet vereceğine⁹⁷ dair görüşü Şâfiî alimlerce dikkate alınmamıştır.⁹⁸

9. İhtilâf, bir meselenin haramlığı ile sünnet veya vacip olması hakkında ise mezhebinde haram kabul edilen bir fiili yukarıda da zikredildiği üzere yapmaz.

Bu hususta farklı bakış açılarının da olduğu görülmektedir. Örneğin, Karâfî (ö. 684/1285) *vera'* konusunu ele alırken hilâfa riâyet edilecek meseleleri şu şekilde ayırmıştır:

- I. İhtilâf, bir şeyin mübâhlığı ve haramlığı hakkında ise *vera'* olan onun yapılmamasıdır.
- II. İhtilâf, bir şeyin mübâhlığı ve vâcipliği hakkında ise *vera'* olan bunun yapılmasıdır.⁹⁹
- III. İhtilâf, bir şeyin meşrûiyeti hakkında ise *vera'* olan bunun yapılmasıdır. Çünkü bir şeyi isbât eden delil, nefyedene öncelenir. Örneğin; cenaze namazında Fatiha süresinin okunması Mâlik'e göre meşru değilken; Şâfiî'ye göre meşru olup vaciptir. Bu durumda günahattan kurtulmak için Fatiha süresi okunur. Mâlik'e göre namazda Fatiha'nın başında okunması mekruh olup, Şâfiî'ye göre farz olan besmelede de aynı durum vardır.¹⁰⁰ Karâfî'nin mezkûr üç maddede hocası 'İzz b. Abdisselâm'dan etkilendiğini söylemek mümkündür. Daha önce ifade edildiği gibi o da hilâfın çeşitlerini bu üç maddeyle özetlemektedir.
- IV. İhtilâf, bir şeyin mendûp ve haramlığı husûsunda ise *vera'* bu fiilin terkedilmesidir.
- V. İhtilâf, bir şeyin mekruh ve vâcipliği hakkında ise *vera'* bu fiilin yapılmasıdır. Çünkü mekruhun yapılması kişiye zarar vermezken; vâcibin terki cezayı gerektirmektedir.

⁹² Şemsüddîn Muhammed ed-Desûkî, *Hâşiyetü'd-Desûkî ale's-Şerhi'l-Kebîr* (b.y.: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye, ts.), 1/247.

⁹³ Bkz. Muhammed b. 'Arafe el-Vergammî et-Tûnisî, *el-Muhtasarü'l-fikhî*, thk. Hâfız Abdurrahman Muhammed Hayr (Dubai: Müessesetü Ahmed el-Habtûr, 1435/2014), 1/241.

⁹⁴ Serahsî, Şemseddîn, *Kitâbu'l-Mebsût* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.), 2/23-24; Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd el-Mevsilî el-Hanefî, *el-İhtiyâr li ta'lîli'l-Muhtâr*, i'tinâ Muhammed Adnan Dervîş (Beyrut: Şirketu Dâri'l-Erkam b. Ebi'l-Erkam, ts.), 1/122-123; Abdulganî el-Ğuneymî el-Meydânî, *el-Lübâb fî şerhi'l-Kitab*, thk. Abdurrezâk el-Mehdî (Beyrut: Dâru Kitâbî'l-Arabî, 2014), 1/113.

⁹⁵ Meydânî, *el-Lübâb*, 1/113.

⁹⁶ Nevevî vd., *el-Mecmû'*, 4/487; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, 2/37

⁹⁷ İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-kadîr*, 1/452.

⁹⁸ Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, 137; Büceyrimî, *el-Büceyrimî 'alâ'l-Hatîb*, 2/211.

⁹⁹ Ebü'l-Abbâs Ahmed b. İdrîs es-Sanhâcî el-Karâfî, *el-Furûk/Envâru'l-burûk fî envâi'l-furûk*, thk. Halîl el-Mansûr (Beyrut: Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, 1418/1998), 4/368.

¹⁰⁰ Karâfî, *el-Furûk*, 4/368-369.

VI. İhtilâf, bir şeyin haram ve vâcipliği hakkında olursa her ikisine de riâyet edilmemesi durumunda ceza olduğundan bu meselede bunlardan birini tercih etmek vera' değildir. Ancak bazı durumlarda mefseleti def', maslahatı celbetmekten evla olması nedeniyle haramdan uzak durmanın vera'a uygun olduğu söylenebilir.¹⁰¹

VII. İhtilâf, bir şeyin mendûp ve mekrûhluğu hakkında olursa her iki durum da eşit olduğu için vera' gerekçesiyle biri diğerine tercih edilmez. Ancak haramlıktaki gibi mekruhtan kaçınmaya öncelik verilmesi mümkündür.¹⁰²

Karâfî, mezkûr taksimatın ardından aynı şeyin helalliği ve haramlığı hakkında hurûc mine'l-hilâfın söz konusu olmadığını; sadece görüşlerden birinin tercih edileceğini söyler. Örneğin; at eti Mâlik'e nispet edilen bir rivayete göre haram diğer rivayete göre ise mekruh; Şâfiî'ye göre ise mübâhtır. Kişi at etini yerse Şâfiî'nin görüşünü; yemezse Mâlik'in görüşünü tercih etmiş olur.¹⁰³ Ancak belirtilmesi gerekir ki kâide neredeyse en fazla bu tür yerlerde uygulanmıştır. Yine bu bağlamda metodolojik anlamda kişinin uyduğu mezhebin görüşüyle çelişmeyecek şekilde farklı görüşü uygulayabileceği meselelerin el-hurûc mine'l-hilâf başlığında incelenmesi daha isâbetli görünmektedir. Nitekim Karâfî'nin *el-Furûk* adlı eserini şerheden İbnü's-Şât (ö. 723/1323) da onun bu taksimine katılmamıştır. Çünkü Karâfî, vacibin yapılmaması veya haramın yapılması durumunda ceza görüleceği gerekçesiyle vera'ya uyularak hilâfın gözetilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Ancak İbnü's-Şât, şartları hâiz olan müctehidlerin hata etseler bile günahkâr olmayacakları ve ulaştıkları hükümle amel etmeleri durumunda ceza görmeyecekleri hakkında icmâ bulunduğunu belirterek Karâfî'nin görüşünün doğru olmadığını ifade etmiştir.¹⁰⁴ Yine ona göre, hükmünde te'âruz olan bir meselede ancak müctehid tarafından görüşlerden biri tercih edilir. Bu nedenle bir mezhebe bağlı bulunan kişi, kendi mezhebinin görüşüne bağlı kalır ve onu terkedemez,¹⁰⁵ İbnü's-Şât'ın bu görüşü hurûc mine'l-hilâfın gayesi ve şartlarına daha uygun görünmektedir. Zira Karâfî'nin zikrettiği bazı durumlarda kişi, kendi mezhebinin görüşünü terkederek aslında başka bir hilâfa düşmekte dolayısıyla hilâftan çıkmak isterken kendi mezhebinin hilâfına girmektedir. Karâfî'nin yaptığı taksimatta özellikle vera'ı dikkate almasının ve 'İzz ibn Abdisselâm gibi hocaları nedeniyle Şâfiî mezhebinin tesiri altında kalmasının etkili olduğu söylenebilir. Nitekim verdiği örneklerin daha çok Malikî ve Şâfiî mezhebi arasındaki görüş ayrılıkları olması bunu desteklemektedir.

2. El-Hurûc Mine'l-Hilâf Örnekleri

Bu bölümde Şirbînî'nin *Muğnî'l-Muhtâc* adlı eserinde *el-hurûc mine'l-hilâf* kâidesinin uygulandığı meselelerin başlıcaları *ibâdât*, *muâmelât* ve *'ukubât* başlıkları altında ele alınmıştır.

2.1. İbâdât

1. Şâfiî mezhebine göre gusûl abdesti alırken vücudu ovmak (delk) vacip değildir. Nitekim Şâfiî, guslederken vücudu ovmayı güzel gördüğünü ancak ovmaksızın vücudundan suyu akıtmanın da yeterli olduğunu söylemiştir.¹⁰⁶ Mâlik¹⁰⁷ ve Müzenî'ye göre ise guslederken vücudunun her tarafını ovmayanın guslû yerine gelmemiştir.¹⁰⁸ Bundan ötürü Şâfiî fakihler, ihtiyât¹⁰⁹ ve hilâftan çıkmak¹¹⁰

¹⁰¹ Karâfî, *el-Furûk*, 4/370.

¹⁰² Karâfî, *el-Furûk*, 4/370.

¹⁰³ Karâfî, *el-Furûk*, 4/371.

¹⁰⁴ Ebû Kâsım Kâsım b. Abdullah İbnü's-Şât, *İdrâru's-şurûk 'alâ Envâi'l-Furûk*, thk. Halil el-Mansûr (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1418/1998), 4/370.

¹⁰⁵ İbnü's-Şât, *İdrâru's-şurûk*, 4/371.

¹⁰⁶ Şâfiî, *el-Ümm*, 2/88-89.

¹⁰⁷ İbn Rüşd (el-Cedd), *el-Beyân ve't-tahşîl*, 1/49-50.

¹⁰⁸ Demîrî, *en-Necmü'l-vehhâc*, 1/392.

¹⁰⁹ Şirbînî, *Muğnî'l-muhtâc*, 1/220;

gerekçesiyle gusledenin vücudunu ovması gerektiğini belirterek; ovmayı guslün sünnetleri arasında saymışlardır. Yine benzer gerekçelerle teyemmüm alınırken de toprağın vücudun üstünden gezdirileceği ifade edilmiştir.¹¹¹

2. Şâfiî, Ebû Sevr (ö. 240/854), Davûd, İbnü'l-Münzir (ö. 318/930?) ve Ahmed b. Hanbel'den gelen en sahîh rivayete göre menî temizdir. Evzâ'î (ö.157/774), Sevrî (ö. 161/778), Mâlik ve Ebû Hanîfe ise menînin necis olduğu görüşündedirler.¹¹² Şâfiî fakihler de menînin yıkandığını bildiren hadisler¹¹³ ve necis olarak görmeleri nedeniyle yıkanması gerektiği görüşünde olan âlimler sebebiyle meninin yıkanmasının müstehap olduğunu söylemişlerdir.¹¹⁴

3. Başta İmâm Malik,¹¹⁵ İmâm Ebû Hanîfe¹¹⁶ ve İmâm Ahmed b. Hanbel¹¹⁷ olmak üzere Tâvûs (ö. 106/725), Züfer (ö. 158/775), Ebû Sevr ve Dâvûd ez-Zâhirî'nin arasında bulunduğu¹¹⁸ birçok fakîhe göre –aralarında ayrıntılarda görüş farklılıkları bulunmakla birlikte- vakti geçmiş namazları kılarken tertibe uymak vacipken; Şâfiî mezhebine göre vâcip değildir.¹¹⁹ Bunun yanı sıra Hendek Savaşı'nda Rasûlullah'ın (s.a.v.) ikindi namazını güneş battıktan sonra kaza ederken önce ikindi sonra akşam namazını kılması¹²⁰ ayrıca bazı âlimlerin tertibe uymanın vâcip olduğu görüşünde olması nedeniyle kaza namazları kılarken tertibe riâyet etmenin sünnet olduğu Şâfiî âlimler tarafından ifade edilmiştir

121

4. Şâfiî fakihler namazdan çıkmaya niyetin hükmü hususunda ihtilaf etmişlerdir. Horasan Şâfiîlerine göre namazdan çıkmaya niyet etmek vacip değilken; aralarında İbn-i Süreyc ve Mâverdi'nin (ö. 450/1058) de bulunduğu Irâk Şâfiîlerinin çoğunluğu ise bunun vacip olduğunu söylemişlerdir. Nevevî, çıkış niyetinin vacip olmadığını söyleyen görüşün sahîh olduğunu belirtmiştir.¹²² Nitekim sonraki süreçte de bu şekilde fetva verilmiştir.¹²³ Ancak mezkûr ihtilaftan kurtulmak için mezhep içindeki karşıt görüşte olan fakihlerin de görüşleri dikkate alınarak selam verirken namazdan çıkış niyeti getirmenin sünnet olduğu ifade edilmiştir.¹²⁴

5. Namaza başlarken söylenen iftitâh tekbirine eklenen “الله الأَكْبَرُ” ve “اللهُ الْجَلِيلُ أَكْبَرُ” kelimelerindeki gibi harfler ve kelimeler ona “tekbîr” adı verilmesine mâni teşkil etmiyorsa esah görüşe namaza zarar vermez. Diğer görüşe göre bu tür eklemeler de namaza zarar verir. İftitâh tekbirinin “اللهُ أَكْبَرُ” lafzıyla okunması gerektiğini bildiren hadisler ve mezkûr hilâftan çıkmak için herhangi bir ekleme yapılmaksızın “اللهُ أَكْبَرُ” lafzının söylenmesinin evlâ¹²⁵ ve iftitâh tekbirine mezkûr ziyadeyi yapmanın bu husustaki görüş ayrılığından dolayı hilâf-ı evlâ¹²⁶ olduğu ifade edilmiştir.¹²⁷

¹¹⁰ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 1/280; Şirbînî, *Muğnî'l-muhtâc*, 1/220..

¹¹¹ Şirbînî, *Muğnî'l-muhtâc*, 1/265.

¹¹² Nevevî vd., *el-Mecmû'*, 2/554. Ayrıca bkz. Şemsuddîn b. Kudâme, *Şerhu'l-kebir*, 2/350-351.

¹¹³ Bkz. Buhârî, “Vudû”, 65 (No. 232); Müslim, “Tahâre”, 108 (No. 289).

¹¹⁴ Nevevî vd., *el-Mecmû'*, 2/553-554; Şirbînî, *Muğnî'l-muhtâc*, 1/234. Şâfiî fukahânın Hanefî mezhebindeki görüşleri dikkate aldığı örnekler için bkz. Soner Duman, “Hanefî Mezhebinin Şâfiî Muhitteki Yankısına Bir Örnek Olarak ‘Hurûc Mine'l-Hilâf’”, *Hikmet Yurdu* 10/19 (Ocak-Haziran 2017/1), 53-64.

¹¹⁵ İbn Rüşd (el-Hafîd), *Bidâyetü'l-müctehid*, 1/183-184.

¹¹⁶ Meydânî, *el-Lübâb*, 1/96.

¹¹⁷ Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed b. Kudâme el-Makdisî, *el-Muğnî şerhu muhtasari'l-Hirakî*, thk. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Turkî - Abdulfettâh Muhammed el-Hulv (Riyad: Dâru Âlemi'l-Kutub, 1997/1417), 2/336.

¹¹⁸ Nevevî vd., *el-Mecmû'*, 3/70

¹¹⁹ Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb el-Mâverdi el-Basrî, *Hâvi'l-kebir hüve şerhu Muhtasari'l-Müzenî*, thk. Ali Muhammed Muavvaz-Âdil Ahmed Abdulmevcûd (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1994), 2/277.

¹²⁰ Buhârî, “Mevâkîtu's-Salât”, 36 (No. 596); Müslim, “Mesâcid ve Mevâdi'u's-Salât”, 209 (No. 631).

¹²¹ Nevevî vd., *el-Mecmû'*, 3/70; Şirbînî, *Muğnî'l-muhtâc*, 1/308.

¹²² Nevevî vd., *el-Mecmû'*, 3/ 476. Ayrıca bkz. Mâverdi, *Hâvi'l-kebir*, 2/146-147; Merveerrûzî, *et-Ta'lika*, 2/788-789.

¹²³ Demîrî, *en-Necmü'l-vehhâc*, 2/172; Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 2/91.

¹²⁴ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 2/91; Şirbînî, *Muğnî'l-muhtâc*, 1/385; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 1/536.

¹²⁵ Şirbînî, *Muğnî'l-muhtâc*, 1/345.

¹²⁶ Hilâf-ı evlâ, mekrûh ile mübah arasında bir kategori için kullanılmaktadır. Zerkeşi, *el-Bahru'l-muhîd*, 1/302.

¹²⁷ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 2/15; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 1/459.

6. Şâfiî mezhebinde tercih edilen görüşe göre rekât sayısını belirtmeden mutlak olarak nâfile namaz kılmaya niyet eden kişinin bir rekât kılmakla yetinmesi mekruh değildir. Dahası bazı Şâfiî âlimler, bu durumdaki kişinin bir rekât kılması gerektiği görüşündedir.¹²⁸ Ebû Hanîfe'ye göre ise nâfile namaz en az iki rekâttır.¹²⁹ Bu meselede her ne kadar Ebû Hanîfe'nin hilâfından çıkılmasa da bir rekât kılınması gerektiği görüşünde olan Şâfiî fakihlerin hilâfından çıkmak için bir rekât kılmanın müstehap olduğu belirtilmiştir.¹³⁰ Dolayısıyla hilaftan çıkma hususunda, mezhep içindeki görüş, diğer mezhebin görüşüne öncelenmiştir.

7. Şâfiî mezhebine göre me'mûmun (imâma uyanın) tek başına safta durması mekrûhtur.¹³¹ Nehâ'î (ö. 96/714), İbnü'l-Münzir ve Hanbelîler ise bu şekilde namaz kılan me'mûmun namazının sahîh olmadığı dolayısıyla bu şekilde kıldığı namazı iade etmesi görüşündedir.¹³² Bu sebeple Şâfiî fakihler, hilâftan çıkmak için me'mûmun öndeki safta yer varsa o safa dâhil olmasını; yer yoksa namaza başlayıp ön saftaki birini çekerek yanına gelmesini sağlaması¹³³ gerektiğini belirtmişlerdir.¹³⁴

8. Hanefî¹³⁵, Mâlikî¹³⁶ ve Hanbelîlerin çoğunluğuna¹³⁷ göre farz namaz kılanın nâfile kılana uyması sahîh değildir. Şâfiîler ise "Muâz (ra), Rasûlullah ile birlikte yatsı namazını kıldıktan sonra kavmine döndüğünde onlara yatsı namazını kıldırırdı"¹³⁸ rivayetini delil göstererek farz namaz kılanın nâfile kılana uymasının caiz olduğunu söylemişlerdir. Fukahâ arasındaki mezkûr görüş ayrılığından çıkmak için Şâfiîlerce farz kılanın nâfile kılana uymamasının sünnet¹³⁹ ve böyle bir durumda tek başına namaz kılanın daha faziletli olduğu ifade edilmiştir.¹⁴⁰ Fakat bu hüküm, iade edilmeyen namazlar içindir. Muâz'ın (ra) yaptığı gibi, farz namazı cemâtle kıldıktan sonra tekrar kılan kişiye uyulması ise sünnettir.¹⁴¹

Bu meselede de görüldüğü üzere Şâfiî fukahâ, farklı görüşleri mümkün merteye gözetmekte ancak delillerinin güçlü olduğu durumda delilin gereğini söylemekten de çekinmemektedir.

9. Şâfiî mezhebine göre seferilik mesafesi, iki günlük (iki merhale) olup seferinin namazları kısaltması caizdir.¹⁴² Hanefî mezhebine göre ise seferî, üç günlük (üç merhale) yolculuğa çıkan kişi olup onun dört rekatli namazları iki rekât olarak kılması gerekir; tam kılması caiz değildir.¹⁴³ Başta İmâm Şâfiî olmak üzere Şâfiî fakihler üç günlük (üç merhaleye) mesafeye ulaşmayan yolculuklarda namazları kısaltmamayı, bu husustaki hadisler¹⁴⁴ ve Ebû Hanîfe'nin hilafından çıkmak için daha faziletli görmüştür.¹⁴⁵ Fakat ailesiyle birlikte seyahat eden denizcilerin ve herhangi bir yeri yurt

¹²⁸ Şirbînî, *Muğnî'l-muhtâc* 1/461.

¹²⁹ Bkz. Mevslî, *el-İhtiyâr*, 1/104.

¹³⁰ Şirbînî, *Muğnî'l-muhtâc*, 1/461.

¹³¹ Muhyiddîn Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *Minhâcü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müftîn*, i'tinâ, Muhammed Muhammed Tâhir Şa'bân (Beyrut: Dâru'l-Minhâc, Beyrut 1436/2015), 122.

¹³² Şemsuddîn b. Kudâme, *Şerhu'l-kebîr*, 421.

¹³³ Zerkeşî'nin de dediği gibi, çekilen kişinin geleceği mümkün görülüyorsa yapılırsa yoksa kişi kargaşaya yol açmamak için öndekini çekmez ve tek başına namazını kılar. Şirbînî, *Muğnî'l-muhtâc*, I, 494.

¹³⁴ İbn Kâdî Şühbe, *Bidâyetü'l-muhtâc*, 1/341; Şirbînî, *Muğnî'l-muhtâc*, 1/494; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 2/197.

¹³⁵ Meydânî, *el-Lübâb*, 1/92-93.

¹³⁶ Karâfî, *ez-Zahîre*, 2/242-243.

¹³⁷ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 3/67.

¹³⁸ Buhârî, "Ezân", 60 (No. 700); Müslim, "Salât", 180 (No. 465).

¹³⁹ Şirbînî, *Muğnî'l-muhtâc*, 1/502-503.

¹⁴⁰ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 2/332.

¹⁴¹ Şirbînî, *Muğnî'l-muhtâc*, 1/502-503.

¹⁴² Ebû İshâk İbrahim b. Ali b. Yûsuf el-Firûzebâdî eş-Şirâzî, *el-Mühezzeb fi fıkhi'l-İmami's-Şâfiî*, thk. Zekeriyâ Umeyrât (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1416/1416), 1/192; Şirbînî, *Muğnî'l-muhtâc*, 1/522.

¹⁴³ Meydânî, *el-Lübâb*, 1/110.

¹⁴⁴ Bkz. Müslim, "Salâtu'l-Müsâfirîn", 4 (No. 686); Ebû Dâvud, "Salât", 269 (No. 1199).

¹⁴⁵ Şirâzî, *el-Mühezzeb*, 1/193; Rûyânî, *Bahru'l-mezhebe*, 2/317; Râfî, *el-Azîz*, 2/219-220; Demîrî, *en-Necmü'l-vehhâc*, 2/429; Şirbînî, *Muğnî'l-muhtâc*, 1/528.

tutmayıp sürekli yolculuk yapanların Ahmed b. Hanbel'e göre namazlarını tam kılmaları vacip olduğundan¹⁴⁶ onların namazlarını tam kılmaları daha faziletli görülmüştür.¹⁴⁷ Zira aslanan namazların tam kılınmasıdır ve bu meselede de Ahmed b. Hanbel'in görüşü asla dayandığı için Ebû Hanîfe'nin görüşüne öncelenmiştir.¹⁴⁸ Yine yolculuk mesafesi üç merhaleye ulaşmadığında da aslanan namazın tamamlanması olduğu ve Ebû Hanîfe'nin bu mesafe için namazın kısaltılmasını caiz görmemesi hasebiyle en faziletli olanın namazın tam olarak kılınması olduğu belirtilmiştir.¹⁴⁹

10. Şâfiî mezhebine göre seferî olan birinin öğle-ikindi ve akşam-yatsı namazlarını cem'etmesi caizdir. Hanefî mezhebine göre ise sadece Arafat ve Müzdelife vakfesinde cem' yapılabilir.¹⁵⁰ Şâfiî fakîhler, Hanefîlerin hilâfından çıkmak için cem' yapmamanın daha faziletli olduğunu ifade etmiştir.¹⁵¹ Heytemî, bu durumu şöyle açıklamaktadır:

Başka fakîhlerin görüşü, sahîh sünnete muhalefet etmesi halinde onların hilâfına riayet edilmez. Ancak görüşleri, namazların cem'edilemesinde olduğu gibi aslolana tutunma gibi haklı görülebilecek bir delile dayanıyorsa dikkate alınır. Arafat ve Müzdelife'de cem' yapılabileceğinde icmâ olduğu için buralarda namazların cem' edilerek kılınması sünnettir.¹⁵²

11. Şâfiî mezhebine göre bayram namazının vakti, güneşin doğuşuyla başlar zevâl vaktine kadar devam eder. Hanefî,¹⁵³ Mâlikî¹⁵⁴ ve Hanbelî¹⁵⁵ mezhebine göre ise bayram namazının vakti, güneşin bir mızrak boyu yükselmesinden sonra başlar. Rasûlullah'ın güneşin bir mızrak boyu yükseldikten sonra namaz kıldığını bildiren hadîsler¹⁵⁶ ve mezkûr hilâftan çıkmak için güneş bir mızrak boyu yükseldikten sonra kılmanın sünnet olduğu ifade edilmiştir.¹⁵⁷

12. Şâfiî mezhebine göre nafilâ oruca ya da namaza başlayan kişi, bunları yarıda bırakabilir ve kaza etmesi de gerekmez. Hanefî ve Malîkîlere göre ise kaza etmesi gerekir. Çünkü onlara göre nafilâ olsa da bu ibadetlere başlanması, onların tamamlanmasını vacip kılmaktadır.¹⁵⁸ Şâfiî fakîhler de "Yaptıklarınızı boşa çıkarmayın/heder etmeyin!"¹⁵⁹ ayeti ve el-hurûc mine'l-hilâf kâidesi nedeniyle kişinin başladığı nafilâ orucu ve namazı yarıda bırakmasının mekrûh olduğunu yine Rasûlullah'ın nafilâ orucu bozanın kaza edip etmemek arasında muhayyer olduğunu bildiren ifadeleri¹⁶⁰ ve bunların tamamlanmasının vâcip olduğu görüşünde olan alimler nedeniyle bunları tamamlamayanların kaza etmelerinin mendûp olduğunu belirtmiştir.¹⁶¹

14. Şâfiî mezhebine göre Cuma namazı kılınmayan mescitte de i'tikâf sahih olur. Ancak İbn Şihâb ez-Zührî'nin (ö. 124/742)¹⁶² de arasında bulunduğu bazı âlimlere göre i'tikâf, sadece Cuma kılınan câmilerde yapılabileceğinden hilâftan çıkmak için bu tür câmilerde i'tikâfa girmenin evlâ olduğu belirtilmiştir.¹⁶³

¹⁴⁶ Şemsuddîn b. Kudâme, *Şerhu'l-kebîr*, 5/82-83.

¹⁴⁷ Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, 1/403; Demîrî, *en-Necmü'l-vehhâc*, 2/430; İbn Kâdî Şühbe, *Bidâyetü'l-muhtâc*, 1/367; Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 2/392; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 1/528.

¹⁴⁸ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 2/392.

¹⁴⁹ Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 1/528.

¹⁵⁰ Serahsî, *Kitâbu'l-Mebsût*, 1/149.

¹⁵¹ Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, 1/403; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 1/530.

¹⁵² Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 3/350.

¹⁵³ Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 1/129.

¹⁵⁴ Desûkî, *Hâşiyetü'l-Desûkî*, 1/396.

¹⁵⁵ Şemsuddîn b. Kudâme, *Şerhu'l-kebîr*, 5/318-319.

¹⁵⁶ Bkz. Buhârî, "Mevâkitü's-Salât", 31 (No. 585 ve 586); Müslim, "Salâtü'l-Müsâfirîn", 288-289 (No. 827 ve 828)

¹⁵⁷ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 3/40; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 1/587.

¹⁵⁸ Serahsî, *Kitâbu'l-Mebsût*, 3/68-70; Karâfî, *ez-Zahîre*, 3/249-250.

¹⁵⁹ Muhammed 47/33.

¹⁶⁰ Bkz. Ebû Dâvud, "Sıyâm", 73 (No. 2456); Ebûbekir Ahmed b. Hüseyin b. Ali el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1422/2002), 4/459 (No. 8349-8351).

¹⁶¹ Nevevî vd., *el-Mecmû'*, 6/393; Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 3/460; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/186.

¹⁶² Demîrî, *en-Necmü'l-vehhâc*, 3/372.

¹⁶³ Demîrî, *en-Necmü'l-vehhâc*, 3/372; İbn Kâdî Şühbe, *Bidâyetü'l-muhtâc*, 1/599; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/189-190.

15. Şâfiî mezhebine göre i'tikafa giren kişinin oruçlu olması şart değildir.¹⁶⁴ Hanbelî mezhebindeki güçlü görüş de bu yöndedir. Buna karşın İmam Malik,¹⁶⁵ İmam Ebû Hanîfe,¹⁶⁶ bir rivayete göre İmam Ahmed b. Hanbel'e¹⁶⁷ ve İmam Şafii'nin kavli-i kadîmine göre oruçlu olmak, i'tikâfın sıhhati için şarttır. Şirbînî de i'tikâfa giren kişinin oruç tutmasını tavsiye eden hadisler¹⁶⁸ ve i'tikâfın sıhhati için oruçlu olmayı şart koşan âlimler olması nedeniyle i'tikâf yapanın oruçlu olmasının sünnet olduğunu belirtmiştir.¹⁶⁹

16. İbn-i Hazm (ö. 456/1064), hac yapan erkeklerin Müzdelife vakfesinin yapıldığı günün sabah namazını, hac işlerini yürüten yöneticiyle birlikte kılmalarının farz olduğunu ve bunu yapmayanlardan hac farızasının düşmeyeceğini söylemiştir.¹⁷⁰ Buna karşın Şâfiî fakihler ise bu husustaki rivayetleri de göz önünde bulundurarak¹⁷¹ hilâftan çıkmak için kadın ve zayıfların gece yarısından sonra Minâ'ya gönderilmelerinin sünnet olduğunu; geri kalanların ise sabah namazını Müzdelife'de kılmak için çabalamaları gerektiğini belirtmişlerdir.¹⁷² Ayrıca Şâfiî mezhebindeki bir görüşe göre hac işlerini yürüten yöneticinin imâmetinde sabah namazının Müzdelife'de kılınması bazı âlimlerce hacın sıhhati için şart görüldüğünden yöneticiyle beraber kılınması müekked bir sünnettir.¹⁷³

17. Şafî mezhebine göre Meccid-i Haram'ın ehlinden olmayıp temettü' hacı yapan kişinin, hac için ihrama girdikten sonra temettü' kurbanını kesmesi câizdir. Ancak Hanefî, Mâlikî ve Hanbelî mezhebine göre ise temettü' kurbanının kesim zamanı nahr (bayram) günüdür.¹⁷⁴ Bundan ötürü üç mezhep imamının hilâfından çıkmak ve ne Rasûlullah'ın (s.a.v.) ne de başka birinin bayram gününden önce kurban kestğine dair herhangi bir rivayetin bulunmaması nedeniyle temettü' kurbanının bayram günü kesilmesinin daha faziletli olduğu belirtilmiştir.¹⁷⁵

2.2. Muâmelât

1. Şafî fakihler, müslüman birinin ölü arazileri ihyâ/imâr ederek mülk edinmesini devlet başkanının izni olmasa bile câiz görürler.¹⁷⁶ Hanbelîler, Ebû Yûsuf (ö. 182/798) ile Muhammed (ö. 189/805) de bu görüştedirler.¹⁷⁷ Onlara göre bu hususta Râsûlullah'ın (s.a.v.) verdiği izin yeterli olup;¹⁷⁸ ölü arazilerin ihyâ edilmesi, odun toplama ve avlanma gibi mübâh bir işlemdir.¹⁷⁹ Ebû Hanîfe'ye göre mutlak olarak;¹⁸⁰ Malikî mezhebindeki meşhûr görüşe göre ise yerleşim yerine yakın ölü arazilerin ihyâ edilip mülk edinilmesinde¹⁸¹ devlet başkanının izninin alınması zorunludur. Bu

¹⁶⁴ Nevevî, *Minhâcü't-tâlibîn*, 187.

¹⁶⁵ İbn Rüşd (el-Hafîd), *Bidâyetü'l-müctehid*, 1/316.

¹⁶⁶ Serahsî, *Kitâbu'l-Mebsût*, 3/115-116; Meydânî, *el-Lübâb*, 1/162-163.

¹⁶⁷ Şemsuddîn b. Kudâme, *Şerhu'l-kebîr*, 7/566-567.

¹⁶⁸ Bkz. Ebû Dâvud, "Sıyâm", 81 (No. 2474).

¹⁶⁹ Şirbînî, *Muğnî'l-muhtâc*, 2/193.

¹⁷⁰ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, 7/118.

¹⁷¹ Zayıf kişilerin önden gönderildiğini ifade eden rivayetler için bkz. Buhârî, "Hac", 98 (No. 1678); Müslim, "Hac", 300 (No. 1293). Peygamberimizin Müzdelife'de iken tağlîs vaktinde sabah namazını kıldığıyla ilgili rivayetler için bkz. Buhârî, "Hac", 99 (No. 1682); Müslim, "Hac", 292 (No. 1289).

¹⁷² Şirbînî, *Muğnî'l-muhtâc*, 2/265; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 3/302.

¹⁷³ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 4/115.

¹⁷⁴ Serahsî, *Kitâbu'l-Mebsût*, 4/32; İbn Rüşd (el-Hafîd), *Bidâyetü'l-müctehid*, 1/435-436; Şemsuddîn b. Kudâme, *Şerhu'l-kebîr*, 8/182.

¹⁷⁵ Demîrî, *en-Necmü'l-vehhâc*, 3/569; Şirbînî, *Muğnî'l-muhtâc*, 2/290.

¹⁷⁶ Şirâzî, *el-Mühezzeb*, 2/293; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, 5/278.

¹⁷⁷ Şemsuddîn b. Kudâme, *Şerhu'l-kebîr*, 16/ 87; Meydânî, *el-Lübâb*, 2/128.

¹⁷⁸ Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, 5/278. Konuyla ilgili rivayetler için bkz. Buhârî, "Hars ve Muzâra'a", 15; Tirmizî, "Ahkâm", 38 (No. 1379).

¹⁷⁹ Şirâzî, *el-Mühezzeb*, 2/293; Şirbînî, *Muğnî'l-muhtâc*, 3/495.

¹⁸⁰ Şemsuddîn b. Kudâme, *Şerhu'l-kebîr*, 16/87; Meydânî, *el-Lübâb*, 2/128.

¹⁸¹ İbn Rüşd (el-Cedd), *el-Beyân ve't-tahşîl*, 10/303.

sebeple Şâfiî fakîhler, ihtilâftan çıkmak için devlet başkanının izninin alınmasının müstehap olduğunu ifade etmişlerdir.¹⁸²

2. Şâfiîlere göre kişi, üçte birine kadar malında vasiyette bulunabilir.¹⁸³ Hanbelîler ise vasiyet edenin zengin olması halinde vasiyet ettiği miktarın malının üçte birinden az olması gerektiğini ve en faziletli olan miktarın ise beşte bir olduğunu belirtmişlerdir.¹⁸⁴ Malının tamamını vasiyet etmek isteyen Sa'd b. Ebî Vakkas'ın (ra) en sonunda "Malımın üçte birini vasiyet edeyim mi?" sorusuna Rasûlullah'ın (s.a.v.) "Tamam, üçte birini vasiyet et! Üçte bir de çoktur"¹⁸⁵ yanıtı vermesi ve mezkûr hilâftan çıkmak için Şâfiî fakîhler de kişinin malının üçte birinden azını vasiyet etmesinin sünnet olduğunu söylemişlerdir.¹⁸⁶

3. Bir kimsenin kendisinden sonra işlerini yürütmesi için tayin ettiği vasî'nin erkek olması şart değildir.¹⁸⁷ Bununla birlikte kişi, vefatından sonra çocuklarının bakımı için çocuklarının annesini vasî tayin etmek zorunda da değildir. Ancak İstahrî'ye göre baba ve dededen sonra çocukların velisi, annedir. Annenin çocuklarına şefkatinin diğer kadınlara nispetle daha fazla olması ve İstahrî'nin hilâftan çıkmak için vasî tayin edenin -gerekli şartları taşıması durumunda- çocuklarının bakımı için annelerini vâsî tayin etmesinin evlâ olduğu ifade edilmiştir.¹⁸⁸

4. Şâfiî mezhebine göre mehir için asgari bir miktar bulunmamaktadır.¹⁸⁹ Hanefî mezhebine göre ise mehir en az on dirhem ya da onun kıymetinde olmalıdır.¹⁹⁰ Bu sebeple hilâftan çıkmak için mehrin en az on dirhem olması müstehap görülmüştür.¹⁹¹

5. Şâfiî fakihlere göre kişi, mehrini vermeden önce karısıyla zifâfa girebilir. 'Atâ, Sa'id b. Müseyyib (ö. 94/713) ve Amr b. Dînâr'ın (ö. 126/744?) da arasında bulunduğu bazı âlimlere göre mehri veya onun bir kısmını vermeden kişinin karısına dokunması caiz değildir.¹⁹² Bu nedenle hilaftan çıkmak için kişinin, zifâftan önce eşine -az da olsa mehirden- birşeyler vermesinin sünnet olduğu ifade edilmiştir.¹⁹³

6. Şâfiî mezhebine göre kurban etinin bir kısmını tasaddukta bulunmak vacip olup, ondan yemek farz değildir. Efdal olan ise teberrüken yenecek birkaç lokma haricinde kurbanın tamamını sadaka olarak dağıtmaktır.¹⁹⁴ Buna karşın Zâhirîler, kişinin kestiği/kestirdiği kurbandan bir lokma dahi olsa yemesinin vacip olduğunu söylemişlerdir.¹⁹⁵ Kişinin kestiği kurbandan yemesine yönelik nakli delillerin yanı sıra¹⁹⁶ bazı âlimlerin de bundan yemenin vacip olduğu görüşünde olması nedeniyle kişinin kurbandan birkaç lokmayla da olsa yemesinin daha faziletli olduğu belirtilmiştir.¹⁹⁷

¹⁸² Şirbînî, *Muğnî'l-muhtâc*, 3/495.

¹⁸³ Şirbînî, *Muğnî'l-muhtâc*, 4/78

¹⁸⁴ Şemsuddîn b. Kudâme, *Şerhu'l-kebîr*, 17/212-214.

¹⁸⁵ Buhârî, "Merdâ", 13 (No. 5659); Müslim, "Vasiyyet", 8 (No. 1628).

¹⁸⁶ Şirbînî, *Muğnî'l-muhtâc*, 4/78; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 3/47.

¹⁸⁷ Şirbînî, *Muğnî'l-muhtâc*, 4/66 ve 118.

¹⁸⁸ Demîrî, *en-Necmü'l-vehhâc*, 6/327-328; Şirbînî, *Muğnî'l-muhtâc*, 4/118.

¹⁸⁹ Mâverdî, *Hâvi'l-kebîr*, 9/400; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, 7/249.

¹⁹⁰ Mevslî, *el-İhtiyâr*, 3/125-126.

¹⁹¹ Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, 7/249; Şirbînî, *Muğnî'l-muhtâc*, 4/367.

¹⁹² İbn Hazm, *el-Muhallâ*, 9/488-489.

¹⁹³ Şirbînî, *Muğnî'l-muhtâc*, 4/367.

¹⁹⁴ Nevevî, *Minhâcü't-Tâlibîn*, 538.

¹⁹⁵ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, 7/383.

¹⁹⁶ Bkz. el-Hac, 22/28 ve 36.

¹⁹⁷ Şirbînî, *Muğnî'l-muhtâc*, 6/134-135.

2.3. 'Ukûbât

1. Şâfiî mezhebine göre birini kesici bir aletle ya da boğarak veya aç bırakarak öldüren kişi, aynı şekilde kısâs yapılarak öldürülür.¹⁹⁸ Ancak Hanefîlere,¹⁹⁹ Sevri, Atâ ve Ahmed b. Hanbel'den gelen bir rivayete göre kısas, sadece kılıçla yapabileceğinden²⁰⁰ hilâftan çıkmak için kılıçla kısas yapılmasının evlâ olduğu belirtilmiştir.²⁰¹

2. Şâfiî mezhebine göre gayr-i müslimlerle cizye karşılığında anlaşma yapılırken üzerinde uzlaşılacak cizye miktarının en az bir dinar olması gereklidir.²⁰² Fakat Hz. Ömer (ra), gayr-i müslimlerin zenginlerinden yıllık dört, orta halli olanlardan iki, fakirlerinden ise bir dînar almıştır.²⁰³ Ebû Hanîfe'ye göre de cizye, bu miktarda olmalıdır.²⁰⁴ Devlet başkanı tüm müslümanlar adına tasarrufla bulunduğu için hilâftan çıkararak ihtiyâtlı davranması gerektiği ve mezkûr miktara ulaşmaya kadar karşı tarafla pazarlık yapmasının müstehap olduğu ifade edilmiştir.²⁰⁵

3. Kişi, bozulması caiz olan yemini bozmadan önce oruç dışındaki keffâret (on miskini yedirmek veya giydirmek yahut bir köle azat etmek) seçeneklerini yerine getirebilir.²⁰⁶ Hanefî mezhebinde ise kişinin, yemini bozmadan önce keffâret vermesi caiz değildir.²⁰⁷ Bundan ötürü hilâftan çıkmak için yemin bozulduktan sonra keffâretin verilmesinin müstehap²⁰⁸ ve evlâ olduğu²⁰⁹ belirtilmiştir.

4. Bir kişi, birkaç gün oruç tutmayı nezreder (adar) ve tutacağı günlerin art arda mı yoksa ayrı ayrı günlerde tutacağını belirtmezse istediği şekilde orucunu tutar. Bununla birlikte Hanefî mezhebine göre kişinin adadığı orucu art arda tutması gerektiğinden²¹⁰ hilâftan çıkmak için art arda tutmanın daha faziletli olduğu ifade edilmiştir.²¹¹

Sonuç

Hurûc mine'l hilâf kâidesi, ilk dönemlerden itibaren uygulanmış ve -bazı şartları taşıması durumunda- hilâfa riâyet etmenin müstehap olduğu ifade edilmiştir. Buna göre hilâftan çıkma, müçtehide göre sâbit olan bir sünnete muhâlefet etmemeli ve ona göre mekruh ya da haram olan bir fiili yapmasına neden olmamalıdır. Çünkü bu durumda kişi, zann-ı galibine göre doğru olduğu görüşü terketmekte ve hilâftan çıkmak isterken bağlı bulunduğu mezhebe aykırı davranarak başka bir hilâfa düşmektedir. Kişinin benimsediği bir hükmün aksinin yapılmasını gerektiren durumlarda bu kâide uygulanamaz. Yine hurûc mine'l hilâf kâidesine riayet edilirken başka bir müçtehidin hilâfına düşülmemeli ayrıca riâyet edilecek görüşün delili güçlü olmalıdır. Bununla birlikte ihtiyâta uygun olması durumunda diğer görüşün delili zayıf olsa bile dikkate alındığı meseleler tespit edilmiştir. Ancak haramlık-vâciplik gibi birbirine zıt olan hükümlerin cem' edilmesi mümkün değildir. Bu durumda iki görüşten biri tercih edilir. Bu da ictihâd ehliyetini taşıyanların yapabileceği bir faaliyettir.

¹⁹⁸ Şirbînî, *Muğnî'l-muhtâc*, 5/281-283

¹⁹⁹ Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 5/481.

²⁰⁰ Şemsuddîn b. Kudâme, *Şerhu'l-kebîr*, 25/178-179.

²⁰¹ Şirbînî, *Muğnî'l-muhtâc*, 5/283.

²⁰² Bir dînar, on iki dirheme karşılık gelmektedir. Bkz. Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, 10/311.

²⁰³ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 9/329 (No. 18685).

²⁰⁴ Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 4/384.

²⁰⁵ Şirbînî, *Muğnî'l-muhtâc*, 6/69.

²⁰⁶ Şirbînî, *Muğnî'l-muhtâc*, 6/190.

²⁰⁷ Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 4/277.

²⁰⁸ İmrânî, *el-Beyân*, 10/587.

²⁰⁹ İbn Kâdî Şühbe, *Bidâyetü'l-muhtâc*, 4/395; Şirbînî, *Muğnî'l-muhtâc*, 6/190.

²¹⁰ Bkz. Serahsî, *Kitâbu'l-Mebsût*, 24/170.

²¹¹ İbn Kâdî Şühbe, *Bidâyetü'l-muhtâc*, 4/425; Şirbînî, *Muğnî'l-muhtâc*, 6/238.

Birden fazla farklı görüş olduğunda ise Şâfiî fukahâ, kendilerince en kuvvetli delillere sahip olan görüşün hilâfından çıkmaya çalışmıştır.

Muğnî'l-Muhtâc' ta mezkûr kâidenin uygulandığı birçok örnek tespit edilmiştir. Ancak özellikle ibâdet konularında daha fazla kullanıldığı görülmüştür. İbâdet konularında ihtiyâtın daha fazla önemli olmasının bunda etkili olduğu söylenebilir.

Hilâfa riâyet edilirken sadece diğer mezheplerin değil aynı zamanda mezhep içindeki görüşlerin de dikkate alındığı ve mezhep içi hilâfın diğer mezheplerin hilâfına öncelendiği tespit edilmiştir. Ayrıca iddia edildiğinin aksine zâhir ehlinin hilâfı da gözetilmiştir. Bunda onların delillerinin kuvvetli olmasının etkili olduğunu söylemek mümkündür.

Hurûc mine'l hilâfın uygulanmasına “efdal/daha faziletli”, “evlâ”, “müstehap”, mendûp ve “sünnet”; terkedilmesine ise “hilâf-ı evlâ” ve “mekruh” hükümlerinin verildiği görülmüştür. Nitekim bu bağlamda bazı meselelerde hilâfa riâyet edilmemesi durumunda hilâfın söz konusu olduğu fiilin tekrar yapılması gerektiği belirtilmiştir. Ancak bunu yapmak vacip değil; müstehap görülmüştür. Fakat bu hükümler genellikle mevzu bahis konulara özel bir nassın bulunması nedeniyle değil; ihtiyâtı ve tehlikeli durumlardan uzak durulmasını teşvik eden naslardan dolayıdır. Şu da belirtilmeli ki mezkûr hükümler verilirken yer yer naklî ve aklî deliller de gerekçeler arasında zikredilmektedir. Bu durum hilâfa riâyette karşı görüşün delilinin de dikkate alındığını göstermektedir.

El-hurûc mine'l hilâf kâidesi, fıkıh geleneğinde tek tip düşünmenin dayatılmadığının göstergesidir. Bu kâide yoluyla farklı fikir ve düşüncelerin de gözetilmesinin teşvik edilmesiyle Müslümanlar arasında uygulama birliği de sağlanmaya çalışılmıştır. Bu kâide ayrıca fikhî meselelerdeki ihtilâfların uzlaşımında büyük bir rol üstlenmiştir. Bu nedenledir ki bölgesel bazı tartışmalar hariç tutulacak olursa İslam toplumunda farklı mezhep mensupları bir arada huzurla yaşamışlardır.

Bu konu hakkında daha fazla çalışma yapılması gerektiği kanaatindeyiz. Böylelikle bazılarınca iddia edildiğinin aksine İslâm ilim geleneğinde hoşgörünün ve tesâmühün hâkim olduğu görülecektir.

Kaynakça

- Beyhakî, Ebûbekir Ahmed b. Hüseyin b. Ali. *es-Sünenü'l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 3. Basım, 1422/2002.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâ'il b. İbrâhîm b. Muğîre el-Cu'fî. *Sahîhu'l-Buhârî*. i'tinâ, Ebû Abdillâh Abdusselam b. Muhammed b. Ömer Alluş. Riyad: Mektebü'r-Rüşd, 2. Basım, 1427/2006.
- Büceyrimî, Süleymân b. Muhammed b. Ömer eş-Şâfiî. *el-Büceyrimî 'alâ'l-Hatîb*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1417/1996.
- Demîrî, Kemâluddîn Ebû'l-Bekâ Muhammed b. Musa b. İsmâ. *en-Necmü'l-vehhâc fî şerhi'l-Minhâc*. i'tinâ, Salâhuddîn Muhammed Me'mûn el-Hımsî vd. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Minhâc, 1425/2004.
- Desûkî, Şemsüddîn Muhammed. *Hâşiyetü'd-Desûkî ale's-Şerhi'l-Kebîr*. b.y.: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye, ts.
- Duman, Soner. “Hanefi Mezhebinin Şâfiî Muhitteki Yankısına Bir Örnek Olarak ‘Hurûc Mine'l-Hilâf’”. *Hikmet Yurdu* 10/19 (Ocak-Haziran 2017/1), 53-64.
- Ebû Zehra, Muhammed. *İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi*. çev. Abdulkadir Şener. yy: Hisar Neşriyat, 2. Basım, ts.
- Eşit, Yusuf. “Fıkıh Usûlünde İcmâ Ehliyeti Tartışmaları”. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/1 (2019), 168-184.

- Eşit, Yusuf. "Fıkhî hükümlerin Kat'î ve Zannî Ayırımının İslam Medeniyetindeki Hoşgörü Kültürüne Katkısı". *Eleştiri ve Tahammül Ahlakı*. ed. Mahsum Aytepe-Teceli Karasu. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019.
- Halvetî, Muhammed b. Ahmed el-Buhûtî. *Hâşiyetü'l-Halvetî 'alâ Müntehâ'l-İrâdât*. thk. Sâmî b. Muhammed b. Abdillâh es-Sukayr- Muhammed b. Abdillâh b. Sâlih el-Lüheydân. 7 Cilt. Suriye: Dâru'n-Nevâdir, 1432/2011.
- Hamevî, Ahmed b. Muhammed el-Hanefî. *Ğamzu 'uyûni'l-besâir şerhu kitâbi'l-Eşbâh ve'n-Nezâir*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1405/1985.
- Hatîb el-Bağdadî, Ebûbekr Ahmed b. Ali b. Sâbit. *el-Fakîh ve'l-mütefakkih*. 2 Cilt. Riyâd: Dâru İbni'l-Cevzî, 1417/1996.
- Heytemî, Şehâbuddîn Ahmed b. Hacer. *Tuhfetü'l-muhtâc bi şerhi'l-Minhâc*. 10 Cilt. Mısır: Matba'atu Muhammed Mustafa, ts.
- İbn 'Arafe, Muhammed el-Vergammî et-Tûnisî. *el-Muhtasarü'l-fikhî*. thk. Hâfız Abdurrahman Muhammed Hayr. 10 Cilt. Dubai: Müessetü Ahmed el-Habtûr, 1435/2014.
- İbn Kâdî Şühbe, Bedruddîn Ebü'l-Fazl Muhammed b. Ebîbekîr el-Esedî eş-Şâfiî. *Bidâyetü'l-muhtâc fi şerhi'l-Minhâc*. İ'tinâ, Enver b. Ebîbekir Şeyheyî'd-Dâğîstân. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Minhâc, 2011/1432.
- İbn Kudâme Makdisî, Ebû Muhammed Abdullâh b. Ahmed. *el-Muğnî şerhu muhtasari'l-Hirakî*. thk. Abdullâh b. Abdilmuhsin et-Turkî - Abdulfettâh Muhammed el-Hulv. 25 Cilt. Riyad: Dâru Âlemi'l-Kutub, 3. Basım, 1997/1417.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem el-İfrîkî el-Mısırî. *Lisânu'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru's-Sâdir, ts.
- İbn Rüşd (el-Cedd), Ebü'l-Velîd el-Kurtubî. *el-Beyân ve't-tahşîl ve's-şerh ve't-tevcîh ve't-talîl fi mesâilil-Müstahrece*. thk. Muhammed Huccî vd. 20 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2. Basım, 1408/1988.
- İbn Rüşd (el-Hafîd), Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî (ö. 595/1198), *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 6. Basım, 1402/1982.
- İbn-i Âbidîn, Muhammed Emîn. *Reddül-Muhtâr 'alâ'd-Dürri'l-Muhtâr Şerhu Tenvîri'l-Ebsâr*. Thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd-Ali Muhammed Muavvaz. 14 Cilt. Riyad: Dâru Âlemi'l Kutub, 1423/2003.
- İbni Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd. *el-Muhallâ*. thk. Muhammed Münîr ed-Dımaşkî vd. 11 Cilt. Mısır: İdâretu't-Tibâati'l-Muniriyye, 1347.
- İbnü'l-Hümâm, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd es-Sivâsî el-İskenderî. *Fethü'l-kadîr 'alâ'l-hidâye şerhi Bidâyeti'l-Mübtedî*. tlk. Abdurrezzâk Gâlib el-Mehdî. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1423/2003.
- İbnü'r-Rif'a, Ebü'l-Abbâs Necmuddîn Ahmed b. Muhammed. *Kifâyetü'n-nebih şerhu't-Tenbih*. thk. Mecdî Muhammed Surûr Bâsellum. 21 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2009.
- İbnü's-Şât, Ebû Kâsım Kâsım b. Abdullâh. *İdrâru's-şurûk 'alâ Envâi'l-Furûk*. thk. Halîl el-Mansûr. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1418/1998.
- İmrânî, Ebü'l-Hüseyn Yahyâ b. Ebî'l Hayr b. Sâlim el-Yemenî eş-Şâfiî. *el-Beyân fi mezhebi'l-İmami's-Şafiî*. i'tinâ, Kâsım Muhammed en-Nurî. 14 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Minhâc, 2000/1421.
- İzzeddîn b. Abdisselâm. *el-Kavâ'idü'l-kübra/kavâ'idü'l-ahkâm fi islâhi'l-enâm*. thk. Nezîh Kemâl Hammâd - Osmân Cum'a Damîriyye. 2 Cilt. Dımaşk: Dâru'l-Kalem 1421/2000.
- Karâfî, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. İdrîs es-Sanhâcî. *el-Furuk/Envâru'l-burûk fi envâi'l-furûk*. thk. Halîl el-Mansûr. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1418/1998.
- Karâfî, Şihâbuddîn Ahmed b. İdrîs. *ez-Zahîre*. thk. Muhammed Huccî vd. 14 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1994.

- Karadağ, Bekir. *Mısır Hanefîliği Memlûkler Dönemi Hanefî Fıkıh Düşüncesi*. Ankara: Astana Yayınları, 2020.
- Karadağ, Bekir. "İslam Hukukunda Maslahat-Mefsedet Dengesi". *İslam Düşüncesi Araştırmaları*, Ed. Abdülcelil Bilgin-Yusuf Aydın, 213-239, Ankara: Araştırma Yayınları, 2019.
- Kavâdirî, Muhtâr. *Murâ'âtu'l-Hilâf ve Eseruhu fî Fıkhî'l-İslâmî*. İslamabad: Câmi'tü'l-İslâmîyyetü'l-Âlemiyye, Külliyyetü's-Şerî'a ve'l-Kânûn, Yüksek Lisans Tezi, 1999-2000.
- Kılıç, Muharrem. "Hukuki Görüş Ayrılıkları (İhtilâf) ve Hilâf'a Riayet (Mürââtü'l-Hilâf) İlkesi Konusunda Şâtibî'nin Yaklaşımı". *Marife Dergisi* 5/2 (Güz 2005), 55-73.
- Mâverdü, Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb el-Basrî. *Hâvi'l-kebîr hüve şerhu Muhtasari'l-Müzenî*. thk. Ali Muhammed Muavvaz-Âdil Ahmed Abdulmevcûd. 18 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1994.
- Merverrûzî, Kâdî Ebü Muhammed el-Hüseyn b. Muhammed. b. Ahmed. *et-Ta'lika*. thk. Ali Muhammed Muavvaz-Âdil Ahmed Abdulmevcûd. 2 Cilt. Mekke: Mektebetü Nezâr Mustafâ el-Bâz, ts.
- Mevsilî, Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd el-Hanefî. *el-İhtiyâr li ta'lîli'l-Muhtâr*. i'tinâ, Muhammed Adnan Dervîş. 4 Cilt. Beyrut: Şirketu Dâri'l-Erkam b. Ebi'l-Erkam, ts.
- Meydânî, Abdulganî el-Ğuneymî. *el-Lübâb fî şerhi'l-Kitab*. tlk. Abdurrezzâk el-Mehdî. 3 Cilt. Beyrut: Dâru Kitâbi'l-Arabî, 2014.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nîsâbü'rî. *Sahîhu Müslim*. thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1991/1412.
- Nevevî, Ebü Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref.- Sübkî, Takıyyüddîn Ali b. Abdilkâfi.- el-Muti'î, Muhammed Necîb. *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb*. thk. Muhammed Necîb el-Muti'î. 23 Cilt. Cidde: Mektebetü'l-İrşad, ts.
- Nevevî, Muhyiddîn Ebü Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref. *Minhâcü't-Tâlibîn ve 'umdetü'l-Müftîn*. i'tinâ, Muhammed Muhammed Tâhir Şa'bân. Beyrut: *Dâru'l-Minhâc*, 3. Basım 1436/2015.
- Nevevî. *Ravzatü't-Tâlibîn*. thk. Züheyr eş-Şâvîş. 12 Cilt. Beyrût: el-Mektebu'l-İslâmî, 3. Basım, 1412/1991.
- Nevevî, Muhyiddîn Ebü Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref. *Sahîhu Müslim bi şerhi'n-Nevevî*. 18 Cilt. b.y.: el-Matba'atu'l-Mısriyye bi'l-Ezher, 1347/1929.
- Orhan, Fatih. "Fıkıh Usûlünde Murâ'âtu'l-Hilâf ve Hücet Değeri". *Usûl İslam Araştırmaları* 29 (Bahar 2018), 97-122.
- Pala, Ali İhsan. *İslam Hukukunda İhtiyat İlkesi*. Ankara: Fecr Yayınları, 2009.
- Pala, Ali İhsan. "Fıkhî İhtilafların Uzlaşımına Katkısı Açısından 'Murâ'âtu'l-Hilâf ve 'el-Hurûc mine'l-Hilâf' İlkelere". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 14/28 (Ekim 2016), 589-615.
- Remlî, Şemsüddîn b. Muhammed b. Ebi'l-Abbâs Ahmed b. Hamza b. Şihâbiddîn. *Nihâyetü'l-muhtâc ilâ şerhi'l-Minhâc*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 3. Basım 1424/2003.
- Rûyânî, Ebü'l-Mehâsin Abdulvâhid b. İsmâîl. *Bahru'l-mezheb fî furûi'l-mezhebi's-Şâfiî*. thk. Târik Fethî es-Seyyid. 14 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2009.
- Serahsî, Şemseddîn. *Kitâbu'l-Mebsût*. 31 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.
- Suyûtî, Celâlüddîn Abdurrahman. *el-Eşbâh ve'n-nezâir fî kavâ'idî ve furû'i's-Şâfi'iyye*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1983/1403.
- Sübkî, Tâcuddîn Abdulvehhâb b. Ali b. Abdilkâfi. *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*. thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd - Ali Muhammed Muavvaz. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1411/1991.
- Şâfiî, Muhammed b. İdris. *el-Ümm*. thk. Rif'at Fevzî Abdulmuttalip. 11 Cilt. Mısır: Dâru'l-Vefâ, 1422/2001.
- Şâtibî, Ebü İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed el-Lahmî. *el-Muvâfakât fî usûli's-şeri'a*. tlk. Ebü 'Ubeyde Meşhûr b. Hasan. 6 Cilt. b.y.: Daru İbni 'Affân 1417/1997.
- Şemsüddîn İbn Kudâme Makdisî, Ebü'l-Ferec Şemsüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Ahmed el-Makdisî. *Şerhu'l-Kebîr*. Thk. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türkî - Abdulfettâh Muhammed el-Hulv. 32 Cilt. Kahire: Dâru'l-Hicr, 1993/1414.

- Şîrâzî, Ebû İshâk İbrahim b. Ali b. Yûsuf el-Fîrûzebâdî. *el-Mühezzeb fî Fıkhî'l-İmami's-Şafîi*. thk. Zekerîyyâ Umeyrât. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1416.
- Şîrbînî, Şemsuddîn Muhammed b. Muhammed el-Hatîb. *Muğni'l-muhtâc ilâ ma 'rifeti me 'ânî elfâzi'l-Minhâc*. thk. Ali Muhammed Muavvaz-Âdil Ahmed Abdulmevcûd. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1421/2000.
- Tahtâvî, Ahmed b. Muhammed b. İsmâ'îl. *Hâşiyetü't-Tahtâvi*. tsh. Muhammed Abdulazîz el-Hâlidî. Beyrut: Dâru Kutubi'l-İlmiyye, 1417/1998.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevrâ. *Sünenü't-Tirmizî*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir vd. 5 Cilt. b.y.: Şirketu Mektebe ve Matba'a Mustafâ el-Bâbî el-Halebî ve Evlâdih, 2. Basım 1968/1388.
- Venşerîsî, Ebû Abbâs Ahmed b. Yahyâ. *el-mi'yâru'l-mu'rib ve'l-câmi'u'l-muğrib 'an fetâvâ ehli ifrikiyye ve'l-Endelüs ve'l-Mağrib*, Thk. Muhammed el-Huccî vd., 13 Cilt. Rabât: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye bi'l-Memleketi'l-Mağribiyye – Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1401/1981.
- Venşerîsî, Ebû Abbâs Ahmed b. Yahyâ. *Uddetü'l-burûk fî cem'i mâ fi'l mezheb mine'l-cumû' ve'l-furûk*. thk. Hamza Ebû Fâris. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1410/1990.
- Zebîdî, Muhammed Murtażâ el-Hüseynî. *Tâcu'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs*. thk. Abdussettâr Ahmed Ferrâc vd. 40 Cilt. Kuveyt: Matba'atu Hukûmeti Kuveyt, 1385/1965.
- Zerkeşî, Bedruddîn Muhammed. b. Bahâdır b. Abdullah eş-Şafîi. *el-Bahru'l-muhîr fî usûli'l-fıkh*. thk. Abdulkâdir Abdullah el-'Ânî. 4 Cilt. Kuveyt: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 2. Basım 1413/1992.
- Zerkeşî, Bedruddîn Muhammed. b. Bahâdır eş-Şafîi. *el-Mensûr fi'l-kavâ'id*. thk. Teysîr Fâik Ahmed Mahmûd. 3 Cilt. Kuveyt: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 2. Basım, 1404/1985.